

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Ι. ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΥ ΛΕΒΑΔΕΩΣ

ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, ΑΠ. ΛΕ'

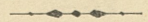
8X
388
075
643
1939
c.1

Βιβλιοθήκη
ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΤΕΧΝΩΝ
Α.Π.Θ.
Κωδ. 19685

Ι. ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΥ ΛΕΒΑΔΕΩΣ
ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ ΕΝ ΣΥΝΤΑΞΕΙ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΛΙΚΩΝΟΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΕΒΑΔΕΙΑΝ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΣ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΟΔΗ
1939

Δωρεά
Πάβλου & Ανδρέα Καλλιγιά

0640017212

ΤΑΙΣ ΜΑΚΑΡΙΑΙΣ ΨΥΧΑΙΣ ΤΩΝ ΑΟΙΔΙΜΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΟΥ
ΛΟΥΚΑ καὶ ΔΗΜΗΤΡΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΥ

καὶ τῶν συντελεσάντων εἰς ἐκπαίδευσίν μου

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ,

Δημάρχου Λεβαδέων καὶ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΟΥΤΣΕΛΑ,

Ἀρχιμανδρίτου,

Θείων μου,

ΛΕΩΝΙΔΑ ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ ΤΗΝΙΟΥ,

ἀμισθὶ διδασκάλου μου τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς,

ἣν ἐπαγγελθεῖς, ἐσπούδασα,

καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ

καὶ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΟΥΦΙΔΟΥ

πολιτευτῶν Λεβαδείας,

ΙΕΡΟΝ.

Ι. Γιαννουῦτσος Λεβαδεύς

Γυμνασιάρχης ἐν Συντάξει

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

1. Γεωργίου Κρέμου, Φωκικά. Τόμοι 3 εις μέγα σχῆμα 1874-1880).

2. Ὁ Κρέμος ἐλεγχόμενος ἐν τῷ Κιτιορικῷ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὑπὸ Λουκᾶ Μπάρλου (ἀχρονολόγητον μὲν, ἀλλ' ὡς καλῶς γνωρίζω, ἐκδόσεως τοῦ 1882).

3. Γ. Α. Σωτηρίου. Ἐπιγραφαὶ καὶ χαράγματα ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν, τόμ. Στ' 1920-1921, ἐν Ἀθήναις 1923 σελ. 177-189.

4. Τοῦ αὐτοῦ Γαλλιστὶ περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κρύπτης τῆς Ἀγίας Βαρβάρας 1932.

5. Ἀρχιμανδρίτου καὶ Καθηγητοῦ Γυμνασίου, Χριστοφόρου Ζῶνα. Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Νέου (1935).

6. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος. Ὁ Ὁσιος Λουκᾶς ὁ Νέος (1935).

7. Νίκου Βέη, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. «Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στεριώτου», Ἀνακοίνωσις. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Περίοδος Γ., Τόμος Β' 1936 σελ. 3-16β.

8. Αἱ εἰκόνες παρελήφθησαν ἐκ τῶν ἀγγλιστὶ ἐκδοθέντων εἰς μέγα σχῆμα δύο βιβλίων περὶ τοῦ Ναοῦ, τοῦ μὲν ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῷ 1901, τοῦ δὲ ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς τοιαύτης τῷ 1931.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐπειδὴ κατάγομαι ἐκ Λεβαδείας καὶ ἡ παρ' αὐτὴν Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ φιλοστόργως ὥς νεοσσίον μὲ ἐπισυνήγαγε καὶ μὲ διέθρεψε κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1885—1886, ὅτε ἐμαθήτευον ἐν τῇ τρίτῃ τάξει τοῦ Β' Γυμνασίου Πατρῶν, διακοπείσης μετὰ διετίαν ἐκ κομματικῶν διωγμῶν τῆς ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ ὑποτροφίας μου ἐκ μέρους τοῦ Δήμου Λεβαδέων, ἀπὸ καθήκοντος ἐπισταμένως καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐμελέτησα καὶ αὐτὸν τὸν περίπυστον Βυζαντινὸν Ναὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ καὶ πάντα τὰ περὶ τούτου ἐκδεδομένα ἑλληνιστὶ καὶ εἰς γ' ὥσιν μου περιελθόντα βιβλία.

Τὰς ἀποκομισθείσας δ' ἐκ τῶν μελετῶν τούτων γνώμας μου εἶχον τὴν τιμὴν καὶ εὐτυχίαν νὰ ἐκθέσω περιληπτικῶς μετὰ προβολῶν φωτεινῶν εἰκόνων, διὰ διαλέξεώς μου, δοθείσης ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἧς ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ᾔμαι μέλος, ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς αἰθούσης τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 19 Μαρτίου 1938 καὶ ἐνώπιον ἀσφυκτικῶς πολυπληθοῦς καὶ ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου.

Τὴν ὕλην λοιπὸν τῆς διαλέξεώς μου ἐκείνης, καθ' ἣν

τὸ μνημεῖον τοῦτο περιέγραψα κατὰ τρεῖς ἐπόψεις, ἱστορικὴν, ἀρχιτεκτονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν, ἐπεκτείνας ὅπου, ὅπως καὶ ὅσον ἔδει, ἐκδίδωμι ἤδη εἰς βιβλίον, τὸ παρόν, δαπάναις τοῦ ταμείου τῆς Μονῆς καὶ ὑπὲρ τοῦ ταμείου αὐτῆς, πρὸς ἣν εὐσεβῶς καὶ εὐγνωμόνως ἀφιερῶ τοῦτο μετὰ παντὸς δικαιώματος ἀνατυπώσεων αὐτοῦ, ὡς ἐστίν, ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸ διηνεκές, ἵνα οἱ φιλοβυζαντινοὶ ἀναγνώσται καὶ οἱ εὐσεβεῖς Ἑλληνες ἐπισκέπται καὶ προσκυνηταὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἔχωσι τὸ βιβλίον τοῦτο ὡς ὁδηγὸν εἰς παρατήρησιν καὶ γνῶσιν παντός, ὅπερ ὁ Ναὸς οὗτος ἔχει ὡς ἄξιον θέας καὶ ὡς ἀναγκαῖον εἰς γνῶσιν, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ δὲν ὑπάρχει βιβλίον ἕτερον, παρέχον ἐν περιλήψει καὶ συλλήβδην πάσας τὰς ἀπαραιτήτους πληροφορίας καὶ τῶν τριῶν ὡς ἄνω ἐπόψεων τοῦ καλλιστεύματος τούτου.

Χάριτας δ' ὁμολογῶ τῷ μὲν Σεβασμιωτάτῳ Θηβῶν καὶ Λεβαδείας, Κύρ Συνεσίῳ, διὰ τὴν πρόθυμον ἔγκρισιν τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου, τῷ δὲ φίλῳ Ἡγουμένῳ τῆς Μονῆς, Κύρ Προκοπίῳ Λάμπρου, Ἀρχιμανδρίτῃ, διὰ τὴν ἐξ Ἰσου πρόθυμον πρότασιν τῆς ἐγκριθείσης δαπάνης, τῷ δὲ φίλῳ καὶ συμπολίτῃ μου, Κυρίῳ Θεοδώρῳ Λαζαρή, ἀριστόχειρι Ζωγράφῳ καὶ Βυζαντινῷ Ἀγιογράφῳ, διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ ἀρμοδίαν τῷ βιβλίῳ φιλοτέχνησιν καὶ ἐμφάνισιν τοῦ ἐξωφύλλου, καὶ διὰ τὰς ἄλλας ὑποδείξεις καὶ μερίμνας περὶ τὴν καλλιτεχνικὴν τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ ὅλου βιβλίου ἐκτύπωσιν,

Τοῦ λόγου δ' ἐμπесόντος ἀνωτέρω εἰς τοὺς ἐπισκέπτας καὶ προσκυνητάς τοῦ Ναοῦ καὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, κρίνω ἀπαραίτητον νὰ δώσω ἐνταῦθα σαφεῖς ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου τῆς εὐκολωτέρας καὶ εὐθηνότερας μεταβάσεως αὐτῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἕως ἐκεῖ.

* *

Οἱ ἐπισκέπται δηλαδὴ θὰ ἀναχωρῶσιν ἐξ Ἀθηνῶν διὰ τοῦ πρώτου τῆς πρώϊας τραίνου τοῦ Λαρισιαῖκοι σι-

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης
Θηβῶν καὶ Λεβαδείας
Κὺρ Συνέσιος (Φιλιππίδης Τήνιος)

δηροδρόμου διὰ πόλιν Λεβαδείας, ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῶν αὐτοκινήτων τῆς Συγκοινωνίας τῶν ΣΕΚ εἰς Δίστομον, καὶ ἐκεῖθεν δι' ἡμιόνων ἀντὶ 100 δραχμῶν ἕκαστος μετ' ἐπιστροφῆς ἐπὶ δύο ὥρας καὶ διὰ μέσου τερπνοτάτης καὶ ἐπιπέδου κοιλάδος εἰς τὴν Μοῆν. Ἀλλ' εὐθηνότερον καὶ ἀνετώτερον τὸ ταξίδιον κατὰ τὸ θέρος εἶναι, ἐὰν γίνῃ δι' αὐτοκινήτου καθ' ὁμίλους 20 ἀτόμων, ὅσα χωρεῖ ἐν αὐτοκίνητον τῆς Συγκοινωνίας τῶν ΣΕΚ, ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τῆς δῆς ὑπεραστικῆς Διευθύνσεως τῶν ΣΕΚ, ἐν ὁδῷ Θ. Π. Δηλιγιάννη ἀριθ. 11 Γ. διὰ Θηβῶν, Λεβαδείας καὶ Διστόμου μέχρι τοῦ χωρίου Στιρίου, ἐκεῖθεν δὲ ἡ πεζῇ ἢ δι' ἡμιόνων ἐπὶ $3/4$ τῆς ὥρας διὰ τῆς αὐτῆς ὡς ἀνωτέρω κοιλάδος μέχρι τῆς μονῆς.

Καὶ διὰ μὲν τὸ αὐτοκίνητον κατ' ἄτομον ἀπαιτοῦνται μετ' ἐπιστροφῆς 190 δραχμαί, διὰ δὲ τὸν ἡμίονον ἀπὸ Στιρίου ἐπίσης μετ' ἐπιστροφῆς δρχ. 50. Συνιστῶ δὲ ἰδιαίτατα τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου ἢ ἐν παραμονῇ ἑορτῆς καὶ ὥρα 1 μ.μ. ὅτε ἡ ἄφιξις εἰς τὴν Μοῆν θὰ γίνῃ περὶ τὴν 6—7 ὥραν μ.μ. Καὶ τὸ μὲν αὐτοκίνητον κατόπιν συμφωνίας κατὰ τὴν ἐνοικίασιν θὰ διανυκτερεύσῃ ἐν Στιρίῳ, οἱ δ' ἐπισκέπται εἰς τὸν ξενῶνα καὶ τὰ κελλία τῆς Μοῆς, ἐν οἷς ἀνέτως, ἀσφαλῶς καὶ καθαρεῖως κοιμῶνται 40—50 ἐπισκέπται, τὴν πρωΐαν δὲ τῆς Κυριακῆς ἢ ἑορτῆς οὗτοι λειτουργοῦνται ἐν τῷ Ναῷ, βλέπουσι καὶ μελετῶσι τὰ ἐν αὐτῷ μέχρι τῆς μεσημβρίας, κατὰ ταύτην δὲ γευματίζουσιν ὑπὸ τὰς πλατάνους τῆς πλατείας καὶ κατὰ τὰς 3 μ.μ. ἀναχωροῦσιν εἰς Στίριον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ἀναμένοντος αὐτοὺς αὐτοκινήτου εἰς Ἀθήνας, ὅπου θὰ φθάσωσι περὶ τὰς 8—9 μ.μ., Ἀπαραιτήτως δ' ὅμως οἱ ἐπισκέπται πρέπει νὰ ἔχωσι μαζύ των καὶ τὰς τροφάς των διὰ 2-3 γεύματα, διότι ἀπὸ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν περιουσιῶν τῶν Μονῶν καὶ ἐντεῦθεν οἱ πρότερον περιώνυμοι ἐπὶ ἡγεμονικῇ φιλοξενίᾳ «ἀρχοντοκαλόγηροι τοῦ Βασιλομονάστηρου τοῦ Ἀΐλουκᾶ», ὡς ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν

περιοίκων, πένονται μέχρι πείνης. Καλὸν δὲ κρίνω νὰ ἀποστέλλωσιν ἐξ Ἀθηνῶν οἱ ἐπισκέπται τῇ παραμονῇ τῆς ἀναχωρήσεώς των τὸ ἐξῆς τηλῆφημα. «Ἐγούμενον». «Μονὴν Ὁσίου Λουκᾶ». «Ἐρχόμεθα τὴν τάδε ἡμέραν τόσοι ἐπισκέπται. Θὰ διανυκτερεύσωμεν». Ἐὰν δὲ θέλωσι νὰ φάγωσι καὶ ὀβελίαν ἀμνόν, ἀποτείνονται πρὸς τὸν κρεοπώλην ἐν τῇ πλατείᾳ Στιρίου, ὅπου σταθμεύει τὸ αὐτοκίνητον, ὅστις θὰ τοῖς προμηθεύσῃ καὶ θὰ ψῆσῃ καὶ θὰ διαμελίσῃ τὸν ἀμνὸν ὑπὸ τὰς πλατάνους τῆς πλατείας τῆς Μονῆς. Θὰ στοιχίσῃ δὲ τὸ γεῦμα 25-30 δρχ. δι' ἕκαστον ἐξ ἐράνου,

Τὴν τοιαύτην δ' Ὀδύσσειαν καὶ διατροφὴν οἱ ἐπισκέπται τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἀτυχῶς θὰ ἐξακολουθῶσι νὰ ὑφίστανται, ἕως ὅτου ἡ Πατριδοσώτειρα Κυβέρνησις τοῦ Μεταξᾶ, ἡ τὰ ἐλλείποντα τῶν πρὸ αὐτῆς κοινοβουλευτικῶν καὶ κομματικῶν Κυβερνήσεων ἀναπληροῦσα, κατασκευάσασα ἤδη τὸ ἐν τῇ Μονῇ τουριστικὸν περίπτερον, κατασκευάσῃ καὶ ἀμαξιτὸν τὴν ἀπὸ Διστόμου μέχρι τῆς Μονῆς ὁδόν, μήκους 11 χιλιολέτρων, καὶ δὴ τὸ ταχύτερον καὶ πάσῃ θυσίᾳ.

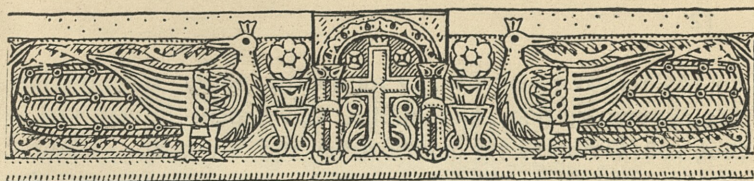
Διότι ἐὰν χάριν τῆς ὑλικῆς ἀμύνης τοῦ Κράτους δαπανῶνται, ὅπως καὶ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ δαπανῶνται, δισεκατομμύρια, ἐξ ἴσου καὶ τὸ ταχύτερον πρέπει νὰ δαπανηθῶσι καὶ 2-3 ἑκατομμύρια διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὡς ἄνω διεθνοῦς καὶ παγκοσμίου χρήσεως ὁδοῦ ταύτης χάριν τῆς ἡθικῆς ἀμύνης τοῦ Κράτους, καθ' οὗ, ὁ Θεὸς οἶδεν, ὅποσα καὶ ὁποῖα ἐνεῖδη λέγονται καὶ προσάπτονται ὑπὸ τῶν καθ' ἑκατοντάδας κατ' ἔτος ἐπισκεπτομένων τὸν Ναὸν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ξένων, ἐπισήμων τε καὶ ἰδιωτῶν, περιηγητῶν, ἀνηκόντων εἰς τὴν διεθνὴ καὶ παγκόσμιον ἀριστοκρατίαν τοῦ Πνεύματος, τοῦ Γένους καὶ τοῦ Πλούτου, ἀναγκαζομένων τὴν σήμερον, ὅτε ἐν κοινῇ χρήσει εἶναι τὸ αὐτοκίνητον καὶ ἡ ἀσφαλτόστρωτος ὁδός, νὰ ἐπισκέπτωνται οὗτοι, οἱ τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἄνθρωποι, τὴν

Μονὴν διὰ τῶν αὐτῶν μέσων συγκοινωνίας, δι' ᾧ ἐπεσκέφθησαν αὐτὴν ἐπὶ Τουρκοκρατίας μὲν ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Α΄, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὁ Georgius Interianus καὶ ὁ Κυριᾶκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος!

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὀφείλει νὰ παρεμβῇ παρὰ τῇ Κυβερνήσει πρὸς ταχεῖαν κατασκευὴν τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ χάριν ἀμύνης καὶ Ἑαυτῆς, ἵνα μὴ καὶ Αὕτη ὑπὸ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν, ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, ὀνειδίζεται ὡς οὐδόλως ἐνδιαφερομένη, ἢ ὡς οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔχουσα παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Πολιτείᾳ, προκειμένου περὶ μερίμνης καὶ ὑποδείξεων Αὐτῆς πρὸς συντήρησιν καὶ ἀξιοπρεπῆ τε καὶ ἄνετον ἐπίσκεψιν τῶν σφζομένων Θρησκευτικῶν καλλιστευμάτων, ἃ σὺν τῷ Ἑλληνικῷ Κράτει καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἀδαιρέτως ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοῦ κρίμασιν, οἷς οἶδε Κύριος, πεσόντες γεγαροῦ Βυζαντίου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Σεπτεμβρίου 1939

Ι. ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΣ ΛΕΒΑΔΕΥΣ,
Γυμνασιάρχης ἐν συντάξει
Λεωφ. Κων|πόλεως 377, ΣΕΚ, 2.

Ὁ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως Ναὸς τοῦ Παρθενῶνος, ὁ ἐν Κων)πόλει Ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Ἀγίας Σοφίας καὶ ὁ ἐν τῷ Στιρίῳ γεωλοφικῷ ὄρει τοῦ Ἑλικῶνος παρὰ τὴν Λεβάδειαν Ναὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἶναι ἀναμφισβητήτως τὰ τρία ναοδομικὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀείποτε Θεοσεβοῦς καὶ φιλοθρήσκου Ἑλληνικῆς φυλῆς διὰ μέσου τῶν μακρῶν αἰώνων, καθ' οὓς αὕτη ζῇ, κινεῖται καὶ ἔστι.

Τὸν τρίτον δ' ἐκ τούτων κατὰ τάξιν χρονολογικὴν καὶ ἀξίαν καλλιτεχνικὴν, δηλ. τὸν περίπυστον Βυζαντινὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Ναόν, ὅστις καὶ Μικρὰ Ἀγία Σοφία λέγεται, θὰ περιγράψωμεν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ὑπὸ τρεῖς ἐπόψεις, ἱστορικὴν, ἀρχιτεκτονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Τὴν ἱστορίαν τοῦ Ναοῦ καὶ ὅλης τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, σύγγραμμα πλείστου λόγου ἄξιον, ἔχει γράψῃ διεξοδικῶς καὶ ἐκ δώσῃ δαπάναις τῆς Μονῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1874 ἕως 1880 ὁ ἐξ Ἀραχώβης τῆς Λεβαδείας μακαρίτης Γυμνασιάρχης Γεώργιος Κρέμος εἰς τρεῖς ὁγκώδεις μεγάλου σχήματος καὶ πολλῶν σελίδων τόμους ὑ-

πὸ τὸν τίτλον «Φωκικά», ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν ὁποίων περιέχονται αἱ δύο ἀκολουθίαι τῶν ἱερῶν ὕμνων καὶ ὁ βίος τοῦ Ὁσίου ἐν τῷ πρωτοτύπῳ τῆς παλαιᾶς γλώσσης κειμένῳ καὶ ἐν καλλίστῃ μὲν ἄλλ' ἀρχαϊζούσῃ τοῦ ἐκδότου μεταφράσει εἰς τὴν νέαν.

Ὁ βίος οὗτος συνεγράφη ἀνωνύμως ὑπὸ ἀναμφισβητήτως συγχρόνου καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μαθητοῦ καὶ συμμοναστοῦ, καὶ δὴ λογιωτάτου, τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, εἶναι δὲ οὗτος ἀνεκτίμητος ἱστορικὴ πηγή, ὅπως καὶ οἱ βίοι τῶν ὀλίγων νεωτέρων τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Ἀγίων, ἥτοι ὁ τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, τοῦ Μετανοεῖτε, ὁ τοῦ Ὁσίου Μελετίου, τοῦ ἐν τῷ Κιθαιρῶνι, ὁ τοῦ Ἀγίου Πέτρου, Ἐπισκόπου Ἀργους καὶ ἄλλων. Διότι πάντες οὗτοι παρέχουσιν ἡμῖν πληροφoρίας περὶ ἱστορικῶν γεγονότων, ἀγνώστων ἀλλαχόθεν, δηλ. περὶ τῶν τραγικῶν κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων, τῶν Σλαύων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Μαγυάρων Οὐγγρων, οὓς οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον Τούρκους.

Ἐκ τοῦ βίου τούτου τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινά, καὶ δὴ ὅσα θὰ χρησιμεύσωσιν ἡμῖν ὡς προσλαμβάνουσai παραστάσεις πρὸς κατανόησιν τῶν ῥητησομένων περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν αἰτίων τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ, ὣν τὸ ἱστορικὸν κῦρος διέσεισε μὲν πως ὁ Κρέμος, ἀλλὰ δεινῶς ἐπλανήθη ὁ ἀνὴρ εἰς τοῦτο, ὡς θὰ ἀποδείξωμεν ἐν τοῖς ῥητησομένοις.

Ὁ Ὁσιος Λουκᾶς λοιπὸν κατὰ τὸν ὡς ἄνω ἀνώνυμον βιογράφον του, ἐγεννήθη τῷ 896 ἐν Καστορίῳ τῆς Φωκίδος, ὅπερ εἶναι τὸ σήμερον μὲν λεγόμενον Καστρί, τὸ πάλαι δὲ Δελφοί, ἐν ἡλικίᾳ δὲ 14 ἐτῶν δραπετεύσας ἀπὸ τῶν γονέων του, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τινὰ τούτων ἄγνωστον Μονήν, ἵνα καρῆ μοναχός. Ἀλλ' ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς του καὶ ὑπὸ ταύτης ἐπιμόνως ἀπαιτούμενος, ἀπελύθη ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου καὶ ἐπανήλθεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας του, ἡ ὁποία τέλος

Ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς
Κύρ Προκόπιος Λάμπρου
Ἀρχιμανδρίτης (Διστόμιος).

διὰ τὴν ἀδιάλειπτον καθ' ἡμέραν ἐπίμονον ἀπαίτησιν αὐτοῦ ἐπέτρεψεν εἰς τοῦτον νὰ ἀπομακρυνθῇ ταύτης· οὗτος δ' ἀπελθὼν, κατώκησεν ὡς ἐρημίτης καὶ ἀσκητῆς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἰωαννίτση καὶ ἐν ἐρήμῳ παραλίῳ τόπῳ, σήμερον Γιαννημάκια λεγομένῳ, παρὰ τοὺς Δελφούς καὶ τὸν Κρισσαῖον κόλπον, ἀναγκασθεὶς δίκην πλάνητος καὶ πρόσφυγος νὰ μεταλλάξῃ ἐξάκις εἰς διαφόρους τόπους περὶ τὴν Κρίσσαν, Ἀντίκυραν, Βοῦλιν καὶ Κόρινθον τὸ ἐρημητήριόν του πρὸς σωτηρίαν του ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν προειρημένων βαρβάρων. Τέλος δὲ μετὰ πολὺπλαγκτον καὶ περιπετειώδη πλάνητα βίον ἐγκατέστη μονίμως πλεον ἐν τερπνοτάτῃ θέσει τοῦ χθαμαλοῦ καὶ γεωλοφικοῦ Στιρίου ὄρους, ὅπου ἡ σημερινὴ Ἱερὰ Αὐτοῦ Μονή, μεταξὺ τῶν ὁρέων Παρνασοῦ, Κίρφεως καὶ Ἑλικῶνος καὶ ἐπὶ ὕψους 500 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, ὑπερθεν δὲ καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Φωκικῆς ἀρχαίας πόλεως Στίρεως, ἐξ ἧς ὠνομάσθη καὶ τὸ ὄρος Στίριον καὶ ὁ Ὅσιος Στιριώτης.

Ὁ Ὅσιος Λουκᾶς κατὰ τὸν ἐπὶ γῆς βίον αὐτοῦ, συμπίπτοντα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν συναυτοκρατόρων Γαμβροῦ καὶ Πενθεροῦ, Κωνσταντίνου Η', τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Α', τοῦ Λεκαπνοῦ, ἐγνώρισε καὶ διὰ στενῆς φιλίας συνεδέθη μετ' ἐπισήμων τότε τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀνδρῶν, καὶ πρῶτον μετὰ τοῦ ἐν Θήβαις ἐδρεύοντος Στρατηγοῦ, ἥτοι διοικητοῦ τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος, δηλ. τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, Πόθου λεγομένου, καὶ ὄντος υἱοῦ Λέοντος τοῦ Ἀργυροῦ. Ὁ Πόθος οὗτος στρατολογῶν χάριν τῆς ἐκστρατείας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς μεγαλονήσου Κρήτης ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Α' τοῦ Λεκαπνοῦ, ἥτις οἰκτρῶς ἀπέτυχεν, διήλθεν ἐπίτηδες καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν Ἰωαννίτση ἐρημητηρίου τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἵνα ὡς περιβεβημένον Ἅγιον ἄνδρα γνωρίσῃ αὐτόν, εἰς ὃν μεταξὺ ἄλλων εἶπε καὶ τὰ τῆς στρατολογίας καὶ ἐκστρατείας, ὅτε ὁ Λουκᾶς εἶπε πρὸς αὐτὸν τὴν προφητείαν «Ῥωμανὸς Κρήτην χειροῦται, οὐχ' οὗτος,

(δηλ. ὁ τότε Ῥωμανὸς Α΄ ὁ Λεκαπηνός), ἀλλ' ἕτερος». Σημειώσατε, παρακαλῶ, τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ ἀνω-νύμου βιογράφου, διότι θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτὴν βραδύτερον, ἅτε οὖσαν τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.

Δεύτερον ἐσχετίσθη καὶ συνεδέθη μετὰ τινος Φιλίππου Σπαθαρίου, ἀδελφοῦ τοῦ συμμοναστοῦ καὶ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεοδοσίου, καὶ τρίτον μετὰ τοῦ Κρηνίτου τοῦ Ἀροτρᾶ, ὅστις καὶ οὗτος ἦτο Στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος ἐν Θήβαις μετὰ τὸν προειρημένον Πόθον, καὶ ὅστις ἔδωκεν εἰς τὸν Λουκᾶν τὰ χρηματικά μέσα, δι' ὧν οὗτος ἔκτισε τὸν τῆς Μονῆς του πρῶτον καὶ πάντως μικρὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Βαρβάρας.

Ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ὁ Ὁσιος Λουκᾶς ἔζησε τὰ ἑπτὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του, διδάσκων, προφητεύων, θαυματουργῶν καὶ τοὺς περιοίκους ὡς πρόσφυγας ὀδηγῶν καὶ βοηθῶν κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας μετοικεσίας, ἔνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Προαισθανθεὶς δὲ τὸν θάνατόν του, παρήγγειλεν εἰς τὸν συμμοναστὴν καὶ μαθητὴν αὐτοῦ, ἴσως δὲ τὸν καὶ βιογράφον του, Γρηγόριον Πρεσβύτερον, ἵνα θάψῃ αὐτὸν ἐκεῖ, ὅπου ἀσθενῶν κατέκειτο, καὶ ὅπου κάτωθεν δι' ὀπτοπλίνθων ὁ ἴδιος εἶχε προκατασκευάσῃ τὸν τάφον του, καὶ ἵνα φιλοκαλλήσωσι τὸν τόπον ἐκεῖνον, ἐπειπὼν τὴν ἐξῆς δευτέραν προφητείαν «Μέλλει γὰρ τῷ Θεῷ λόγοις, οἷς Αὐτὸς οἶδεν ἀρρήτοις, δοῦναι τὸν τόπον, ἄχρι γούν καὶ τῆς συντελείας πλήθους τῶν πιστῶν ἐνταῦθα συνερχομένων καὶ τὸ Ἐκείνου θεῖον ὄνομα δοξαζόντων», ὀλίγον δὲ μετὰ τοῦτο, ἐν ἔτει 953, ἦτοι ἐν ἡλικίᾳ 57 ἐτῶν, τῇ 7 Φεβρουαρίου, ὅτε ἐορτάζεται ἡ μνήμη Αὐτοῦ, ἀπεδήμησεν ὁ Ὁσιος Λουκᾶς πρὸς Κύριον, αἰὶ ὧν παρ' Αὐτῷ καὶ ἐν οὐρανοῖς, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἦν, θερμὸς πρέσβυς ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, οὗ εἶναι τέκνον καὶ Ἅγιος πολιτικοθρησκευτικός, διότι τὰς τραγικωτάτας τοῦ Ἔθνους πολιτικὰς περιπετείας κατὰ

τάς τότε ἐπιδρομάς τῶν βαρβάρων καί εἶδε καί ὑπέστη κατὰ τὸν ἐπὶ τῆς γῆς βίον Αὐτοῦ.

Μετὰ ἕξ δὲ μῆνας ἀπὸ τοῦ θανάτου ἦλθεν εἰς τὴν Μο- νήν, ἐν ὀνείρῳ διαταχθεὶς, Παφλαγῶν τις μοναχός, Κο- σμᾶς λεγόμενος, ὅστις ἰδὼν τὸν τόπον τοῦτον τερπνὸν καὶ τῆς πλήρους αὐτοῦ ἀρεσκείας, ἐγκαταμένει ἐν αὐτῷ μο- νίμως καὶ καλλωπίζει τὸν τάφον τοῦ Ὁσίου. Μετὰ δύο δ' ἔτη ἀπὸ κοινοῦ οὗτος καὶ οἱ ἄλλοι συμμονασταὶ καὶ οἱ περίοικοι χωρικοὶ ἀποπερατοῦσι τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Βαρ- βάρας, τὸ δὲ κελλίον τοῦ Ὁσίου, ὅπου καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, μεταβάλλουσι παγκάλως εἰς ἱερὸν εὐκτήριον, δηλ. ναὸν ἐν σταυρικῷ σχήματι, «ὥστε, ὡς λέγει ὁ ἀνώνυμος βιογρά- φος αὐτοῦ, πέρας λαβεῖν τὴν προφητείαν τοῦ μακαρίτου, λεχθεῖσαν καὶ περὶ τῆς δόξης τοῦ τόπου, δηλαδὴ τούτου, καὶ περὶ τοῦ εἰς αὐτὸν πλήθους συνερχομένων».

Ὁ προρρηθεὶς ἱστορικὸς τῆς Μονῆς ἀοίδιμος Γεώρ- γιος Κρέμος ἀποφαίνεται δογματικῶς, ὅτι οὗτος, ὁ κατὰ τὴν ὡς ἄνω διήγησιν τοῦ ἀνωνύμου βιογράφου τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ, τῶν συμμοναστῶν του καὶ τῶν περιοίκων χωρικῶν δι' ἐράνων καὶ προσωπικῆς ἐργασίας κτισθεὶς ναὸς, εἶναι ὁ μέχρι τοῦ νῦν σφζόμενος κολοσι- κὸς καὶ περίτεχνος ναός, λέγων, ὅτι εἶναι ἀποσκυβαλιστέαι πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἱστορικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ καὶ χαρακτηρίζων αὐτὰς ὡς παραδόσεις ἄγαν εὐσεβῶν ἢ δεισιδαιμόνων γεννήματα καὶ ψευδεστάτας. Ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ, καὶ ἔγκριτος ἱστορικός, διὰ τῶν χαρα- κτηρισμῶν τούτων ἐκλόνησε πάντως τὸ ἀξιοπίστον τῆς ἄλ- λης περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν αἰτίων τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ παραδόσεως, ἀτυχῶς δὲ παρασύρει εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην καὶ ἄλλους μεταγενεστέρους. Ἀλλὰ δεινὴν πλάνην πλανᾶται καὶ οὗτος καὶ οἱ τούτῳ ὁμόφρονες.

Διότι ἂφ' ἐνὸς μὲν τυφλῶνται ὁ ἀνὴρ πρὸ τοῦ τερα- στίου ὄγκου τοῦ κτιρίου καὶ πρὸ τοῦ ἀπείρου εἰς ποσόν, ὄγκον, βάρος, εἶδος καὶ χρηματικὴν ἀξίαν ὑλικοῦ, καὶ πρὸ

τῶν μονολίθων γρανιτικῶν κιόνων καὶ τῶν ἄλλων τεραστίων μαρμάρων, ὧν ἡ εἰς τὰ μέρη ἐκείναι, τὰ καὶ σήμερον ἔτι ἄβατα, μεταφορὰ ἐκ ξένων καὶ μακρυνῶν χωρῶν προαπαιτεῖ ὑπαρξιν ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ ἀπὸ τῶν πλησιεστέρων λιμένων, τῆς Ἀντικύρας, ἢ τῆς Ἀταλάντης, τοιαύτη δὲ ὁδὸς οὔτε ὑπῆρχεν, οὔτε ἦτο φυσικὰ δυνατόν νὰ κατασκευάσωσι τότε οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ περίοικοι δι' ἐράνων καὶ προσωπικῆς ἐργασίας. Ἀφ' ἐτέρου δὲ δὲν ἀναλογίζεται, ὅτι τοιοῦτον καὶ τηλικούτον ἀριστούργημα εἶναι ἔργον καὶ χρόνου μακροῦ καὶ δαπάνης οὐ σμικρᾶς, ὅσην ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ συλλέξωσι καὶ δαπανήσωσι ἐξ ἐράνων οἱ μοναχοὶ ἀπὸ τῶν πτωχῶν μέχρι σήμερον περιόικων, καὶ δὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰῶνος, καθ' ὃν ὑπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλως ἐπιδραμόντων διαφόρων, ὡς προελέχθη, βαρβάρων εἶχεν ἐρημωθῇ καὶ τελείως ἀποστραγγισθῇ οἰκονομικῶς σύμπασα ἡ Ἑλλάς, καὶ ὅσην δαπάνην κατ' ἀνάγκην ἦτο ἱκανὸν νὰ καταβάλῃ μόνον δημόσιον ταμεῖον σειρᾶς πλουσίων, ἰσχυρῶν, μεγάλων καὶ εὐσεβῶν αὐτοκρατόρων.

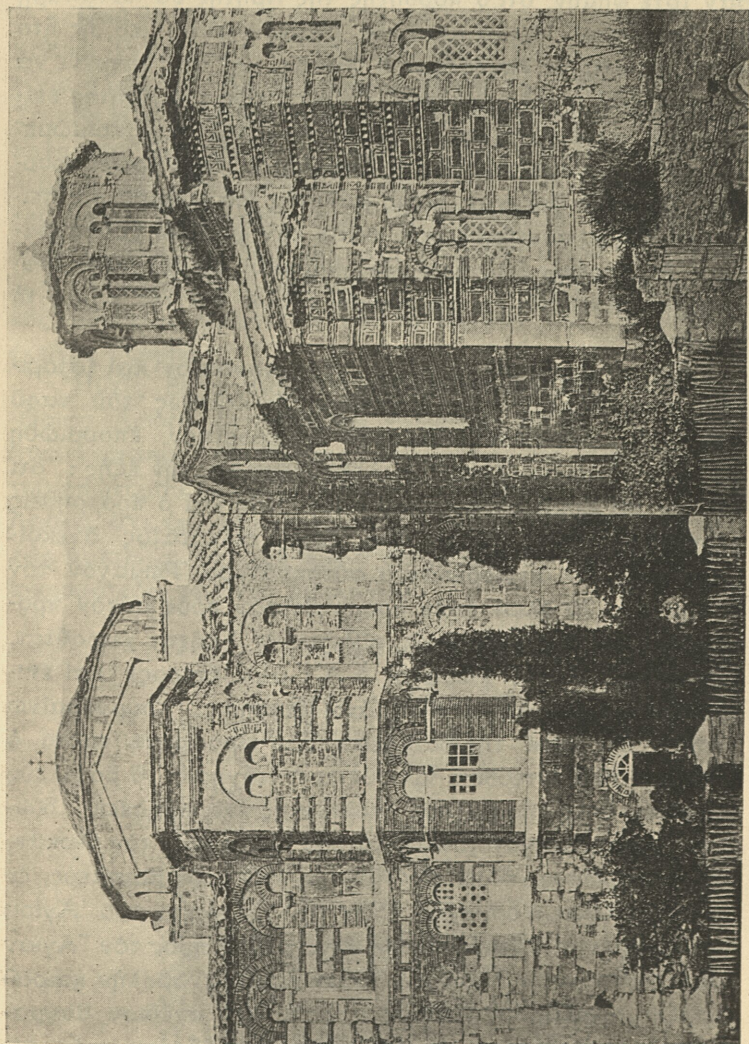
Ἡμεῖς διὰ τοὺς ὡς ἄνω σοβαρωτάτους λόγους χαρακτηρίζοντες ἀντιθέτως ὡς πρώτην, ἱστορικωτάτην καὶ ἀληθεστάτην πηγὴν περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τὰς ὡς ἄνω ὑπὸ τοῦ Κρέμου χαρακτηριζομένης ὡς ἀποσκυβαλιστέας παραδόσεις καὶ πλασματώδεις διηγήσεις, προβαίνομεν εἰς τὴν διήγησιν τούτων.

Αὖται αἱ παραδόσεις, τέσσαρες οὔσαι τὸν ἀριθμόν, καὶ κατακεχωρημέναι ἐν Φωκικῶν τόμῳ Α', σελ. ιβ'-κ' καὶ ὑπὸ στοιχεῖα Στ', Ζ', Η' καὶ Θ', εἶναι σχεδὸν τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου μετὰ μικρῶν δ' ὅμως παραλλαγῶν καὶ μικρᾶς ταραχῆς περὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὰς χρονολογίας, δι' ἃς κυρίως ὁ Κρέμος ἀπορρίπτει ὡς ψευδεῖς, προέρχονται δὲ καὶ αἱ τέσσαρες, ὡς αὐτὸς ὁ Κρέμος λέγει, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ὅπως ἡ ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Θ. ἐν τῇ ἀρχῇ ἀναγράφει, «ἀπὸ ἐν δηλ. παλαιὸν ἱστορικὸν βιβλίον, εὗρισκό-

μενον ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος ιερᾷ μονῇ τῶν Ἱβήρων».

Τὸ βιβλίον τοῦτο σήμερον δὲν ὑπάρχει, φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο γεγραμμένον ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐξ ἧς, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Κρέμος «μετέφρασεν ἕκαστος τῶν τεσσάρων ἀμαθῶν συρραπτῶν, καθ' ὃν ἐφίλει τρόπον καὶ ὡς ἕκαστος δυνάμεως (δηλ. γραμματικῆς καὶ ἱστορικῆς) εἶχεν». Ἐκ τῆς ἀμαθείας δὲ τούτων προέρχονται καθ' ἡμᾶς αἱ μικραὶ παραλλαγαὶ καὶ ἡ περὶ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς χρόνους μικρὰ ταραχή, ἐν ᾧ κατὰ τὰ ἄλλα ἡ διήγησις αὕτη κάμνει μίαν παρεμβολὴν τοῦ προορηθέντος Πόθου καὶ τῆς περὶ ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης προφητείας τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐν ἀληθεστάτῳ καὶ σπουδαιοτάτῳ ἱστορικῷ γεγονότι, ἦν παρεμβολὴν ἡ ἱστορία, ὡς ἐπουσιώδη περὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, παρέλιπε. Εἶναι δὲ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονὸς τὸ ἐξῆς :

Ὡς γνωστὸν ἡ μεγαλόνησος Κρήτη τῷ 823 ἐπὶ Μιχαὴλ Β' τοῦ Τραυλοῦ κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων. Οὗτοι ἐξορμῶντες ἐκ ταύτης, ἐληλάτουν τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίους πόλεις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Τῷ 960 δὲ ἀποθρασυνθέντες, ἔφθασαν μέχρι καὶ τῆς Κων]πόλεως, οὗ ἕνεκα ὁ τότε νεαρὸς αὐτοκράτωρ Ῥωμανὸς ὁ Β', ὡς διηγεῖται «ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία» ἣτις εἶνε ἐκδεδομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα «Theophanes continuatus» (VI Βασιλείας Ῥωμανοῦ § 8-10), καὶ ἐξ ἧς παραλαμβάνει τὴν διήγησιν ὁ ἱστορικὸς Παπαρρηγόπουλος (τόμ. 4 βιβλίον ΙΑ, κεφ. Γ', § 2 καὶ ἐξῆς (ἐκδοσ. Φέξη) συνεκρότησε πολεμικὸν συμβούλιον ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς ὀριστικῆς παύσεως τοῦ κοκοῦ τούτου διὰ πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης. Οἱ πλεῖστοι τῶν συγκλητικῶν κατὰ τὴν ὥς ἄνω ἱστορικὴν ταύτην πηγὴν ἐψήφισαν κατ' αὐτῆς διὰ τὰς μέχρι τότε πολλὰς καὶ ἐπανελημμένας ἀποτυχίας καὶ δὴ τὴν ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Α', πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὀδυνηροτάτην τοιαύτην, ἔτι δὲ καὶ διὰ μίαν θρυλουμένην καὶ διατρέχου-

Οἱ δύο ναοὶ ἐκ τῆς Α. προσόψεως

σαν τότε φήμην, ὅτι ὁ πορθητὴς τῆς Κρήτης θὰ καταλάβῃ τὴν βασιλείαν. Ἀλλὰ μετὰ τῆς μειονοψηφίας, μεθ' ἧς ἦτο καὶ ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς, καὶ ἤτις ἐπέμενε νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ πολεμικὴ περὶ ἀνακτίσεως τῆς Κρήτης ἐπιχειρήσεις, συνετάχθη καὶ ὁ πραιπέξιτος καὶ παρακοιμώμενος καὶ παραδυναστεύων τῆς Συγκλήτου, δηλ. πρωθυπουργός, Ἰωσήφ ὁ Βρίγγας, ὅστις μάλιστα διὰ μακροῦ καὶ πειστικοῦ λόγου συνεβούλευσε κατὰ τὴν ὥς ἄνω χρονογραφίαν, ὅτι *«πρέπον ἐστὶν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν καὶ ὁμοφύλων ἀγωνίσασθαι καὶ μὴ δεδιέναι τῆς νίκης τὸ ἄδηλον καὶ τῆς φήμης τὸ ἀδύνατον»*.

Εἰς τὸ συμβούλιον τοῦτο, τὸ σπουδαῖον καὶ ἱστορικόν, παρεμβάλλει ἡ ὥς ἄνω περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ διήγησις τὴν ὥς προεῖπον, ἐπουσιώδη διὰ τὴν ἐπίσημον ἱστορίαν λεπτομερείαν τὴν ἐξῆς : ὅτι δηλ. ἐν τῷ Συμβουλίῳ τούτῳ παρευρέθη καὶ ὁ προρρηθεὶς Στρατηγὸς Πόθος, γέρον ἤδη, ὅστις τελευταῖος ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν ἀμφιρρέποντα αὐτοκράτορα Ῥωμανὸν τὸν Β' τὴν πρὸ 20 ὄλων ἐτῶν προρρηθεῖσαν πρὸς αὐτὸν προφητείαν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, «Ῥωμανὸς Κρήτην χειροῦται, οὐχ οὗτος (ὁ τότε Ῥωμανὸς ὁ Α'), ἀλλ' ἕτερος» καὶ ἐπιπροσέθηκεν, ὥς λέγει ἡ ὥς ἄνω διήγησις, «συμπεραίνω λοιπόν, ὅτι περὶ τῆς βασιλείας Σου προεῖρηκε τοῦτο ὁ Ἅγιος». Καὶ ἐντεῦθεν, προσθέτει ἡ διήγησις, ὁ βασιλεὺς ἐψήφισεν ὑπὲρ τῆς ἀμέσου πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, διώρισε ἀρχιστράτηγον τὸν μάγιστρον Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν, ὅστις ἐχειρώσατο ὅλην τὴν Κρήτην. «Ὁ γοῦν βασιλεὺς, ἐν συνεχείᾳ λέγει ἡ διήγησις, ἰδὼν τὴν πρόρρησιν τοῦ Ἁγίου πεπληρωμένην, ὑπευθύνθη εἰς μέγα σέβας πρὸς τὸν Ἅγιον καὶ εὐγνωμονικὴν διάθεσιν. Ὅθεν χωρὶς ἀναβολὴν καιροῦ ἔκραξεν οἰκοδόμους ἐμπείρους, δοὺς καὶ σχέδιον θαυμαστόν, διὰ νὰ κτίσουν εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου ναὸν περικαλλῆ, τὸν νῦν σφρζόμενον», ὃν ἡ διήγησις αὕτη ἐν τέλει χαρακτηρίζει *«ἀγλίσμα καὶ καύχημα τῆς Ἑλλάδος»*.

Ἴδου λοιπὸν πῶς ἐγένετο τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ κτίτωρ Ῥωμανὸς ὁ Β΄ καὶ πῶς αἰτία τῆς κτίσεως αὐτοῦ εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀγίου προφητευθεῖσα ἀνάκτησις ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων τῆς Κρήτης, λογικώτατα, πειστικώτατα καὶ ἱστορικώτατα, γνωστοῦ ὄντος μάλιστα τοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ ἀξιώματος τοῦ Πόθου, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἀναμφισβητήτως θὰ συμμετεῖχε τοῦ θυελλώδους ἐκείνου συμβουλίου, καὶ γνωστῆς οὔσης τῆς μέχρι θρησκοληψίας καὶ δεισιδαιμονίας ἐξικνουμένης θρησκευτικῆς εὐσεβείας ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων τῆς Βυζαντινῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Ἡμεῖς δὲ πεπεισμένοι ἀκραδάντως, ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐκτίσθη ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Β΄ διὰ τὴν ὡς ἄνω ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης, ἐποιήσαμεν μετ' ἀκροστιχίδος τοῦ ἐπωνύμου ἡμῶν τὸ κάτωθι Ἀπολυτίκιον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἅτε τοῦ παλαιοῦ πτωχοῦ ὄντος καὶ ἔχοντος πολλὰς ἀμετρίας, δηλαδὴ κῶλα ἐλλιπόμετρα, ὑπέρμετρα καὶ περισσότερα τῶν τοῦ προλόγου.

ᾠχος δ΄. «Ταχὺ προκατάλαβε».

1. Γῆν, ὅπου ὁ τάφος Σου,
2. Ἱερὲ Πάτερ Λουκᾶ,
3. Ἀξίως, ὡς εἶπας ζῶν,
4. Ναῶ ἐδόξασε Σῶ,
5. Νέας Σιών, ὁ Θεός.
6. Οἶκος Θεοῦ γὰρ ὄντως
7. Ὑπερόχῳ σὺν τέχνῃ,
8. Τῶν τε τροπαίων μνημα,
9. Σὺ πιστῶν ἅ προεῖπας·
10. Οἶα δωροῖτ' εὐχαῖς, Πάτερ,
11. Σαῖς ὁ Θεὸς ἡμῖν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ἐγένετο τῷ 961, ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ πάντως θὰ ἤρχισε τῷ 962. Ἀλλὰ τῷ

963 Ῥωμανὸς ὁ Β΄ ἀπέθανε, διεδέχθη δ' αὐτὸν Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς, ὅστις ἀναμφιβόλως θὰ ἐξηκαλούθησε τὴν οἰκοδομήν, τὸ μὲν ἐξ ἰδίας εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ τούτου πρὸς τὸν Ὅσιον Λουκᾶν, διότι ἦτο τὸ ὄργανον, δι' οὗ κατὰ τὴν θείαν τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ προφητείαν ἀνεκτῆθη ἡ Κρήτη, τὸ δὲ παρακινούμενος ἴσως καὶ ὑπὸ τῆς συζύγου του Θεοφανοῦς, χήρας τοῦ Ῥωμανοῦ, ὅπως μὴ ματαιωθῇ τὸ εὐσεβὲς ἔργον ἐκείνου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Φωκᾶς τῷ 969, ἐδολοφονήθη, διεδέχθη δ' αὐτὸν Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς, ὅστις ἐμπλακεῖς εἰς τὸν Ῥωσικὸν καὶ Ἀραβικὸν πόλεμον, φυσικὰ δὲν εἶχεν εὐκαιρίαν νὰ φροντίζη καὶ περὶ οἰκοδομῆς ναῶν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν φαίνεται, ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἴσως διεκόπη ἡ ἐργασία τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ, ὅστις διὰ τὸ μέγεθος, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ ἀξίαν εἶναι ἔργον, ὡς προείπομεν, καὶ χρόνου μακροῦ καὶ δαπάνης οὐ σμικρᾶς.

Δευτέρα ἱστορικὴ πηγὴ τῆς κτίσεως τοῦ σήμερον ὑφιστάμενου Ναοῦ εἶναι μία ἐπιγραφὴ γλυπτὴ ἐπὶ μαρμάρου καὶ ἐντετοιχισμένη εἰς ἓνα μικρὸν τὴν σήμερον ναὸν τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ παρὰ τὸ Ἀλιβέριον τῆς Εὐβοίας. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην γινώσκει ὁ Κρέμος, (Φωκικῶν Τόμ. Β΄ σελ. 240), ἀλλ' οὗτος καὶ ἐσφαλμένως ἀνέγνωσεν αὐτήν, καὶ δὴ τὴν χρονολογίαν ταύτης, ἅτε ἀναγνοὺς ὡς ζ (7) τὸ πρῶτον αὐτῆς γράμμα, ἐν ᾧ εἶναι 5 (στ', 6), καὶ σημασίαν διὰ ταῦτα εἰς αὐτὴν δὲν ἔδωκεν. Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης τὸ κείμενον, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐρμηνείαν ἐδημοσίευσεν διὰ μακρᾶς διατριβῆς μου ἐν τῷ πανηγυρικῷ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1933 φύλλῳ τῆς Ἑφημερίδος «Πρωΐας», ἔχει δὲ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν εἰδικῶν καὶ σοφῶν Βυζαντινολόγων καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου φίλων κ. κ. Γεωργίου Σωτηρίου, Νίκου Βέη καὶ Φαίδωνος Κουκουλῆ ὡς ἐξῆς : «*Τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ καὶ Πνευματικοῦ ἡμῶν Πατρὸς ὑπὸ τῶν αὐτοῦ Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου*» κάτωθεν δὲ ἡ χρονολογία διὰ τοῦ ἀλφαβήτου 6522 (ἀπὸ κτίσεως κόσμου) ἦτοι 1014 μ. Χ.

Ὁ ναὸς οὗτος, ὡς λέγει ὁ Κρέμος, ἦν ποτε μέγας καὶ περικαλλὴς καὶ ἦτο Μετόχιον τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὅπως καὶ ὁ ἐν Πατησίοις μικρὸς μὲν ἄλλοτε ναὸς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, σήμερον δὲ ἐνοριακὸς καὶ μέγας ναὸς τοῦ *Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ*, ἐκ παρανοήσεως βεβαίως διὰ τὴν ὁμω-
 νυμίαν τῶν δύο ἁγίων, φαίνεται δέ, ὅτι ὁ παλαιὸς οὗτος τοῦ Ἀλιβερίου ναὸς ἐκ σεισμῶν κατέρρευσε, βραδύτερον δὲ διὰ τοῦ ὑλικοῦ, ὅσον κατὰ χώραν διεσώθη, ἀνωκοδομήθη ὁ ἤδη ὑφιστάμενος μικρὸς ναός, εἰς οὗ τοὺς τοίχους ἐνετοιχίσθησαν φύρδην μείγδην καὶ πολλαὶ ἄλλαι σφζόμεναι ἐπιγραφαί, ἐν αἷς καὶ ἡ ἐν λόγῳ. Τὰ σχήματα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἶναι ἀναμφισβητήτως τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰῶνος, οὗ, ὡς προερρέθη, φέρει αὐτὴ αὕτη τὴν χρονολογίαν, εἶναι δὲ πάντως ἐλλιπής, ἦν ἐγὼ συνεπλήρωσα καὶ ἡρμήνευσα ὡς ἐξῆς : « <Ὁκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος> τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ πνευματικοῦ ἡμῶν (δηλ. τῶν κειτόρων) Πατρός ὑπὸ τῶν αὐτοῦ (δηλ. τῶν ἰδικῶν του πνευματικῶν τέκνων) Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου ».

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξήνεγκον τὴν ταπεινὴν γνώμην μου, ὅτι τὸν ναὸν τοῦτον ὠκοδόμησαν κατὰ τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, 1014, Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Η΄, ἀδελφοὶ καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Β΄ υἱοὶ καὶ συναυτοκράτορες (976-1025), συνεχίζοντες οὕτως εἰπεῖν τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἰδιαιτάτου σεβασμοῦ τῆς οἰκογενείας τῶν πρὸς τὸν Ὁσίον Λουκᾶν, ὃν καλοῦσι πνευματικὸν αὐτῶν Πατέρα καὶ ἑαυτοὺς πνευματικά αὐτοῦ τέκνα. Διότι δὲν εἶναι παράξενον νὰ πιστεύσωμεν ἐκ τούτου, ὅτι τὸν Ὁσίον Λουκᾶν διὰ τὴν προφητείαν του περὶ ἀνακτίσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῶν Ῥωμανοῦ τοῦ Β΄ καὶ διὰ τοῦτο δοξασθέντος, ἀνεκήρυξεν ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ οὐ μόνον Ἅγιον καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ αὐτοῦ ναὸν ὠκοδόμησεν, ἀλλὰ καὶ προστάτην ἑαυτῆς Ἅγιον καὶ πρὸς τὸν Θεὸν θερμὸν καὶ διηνεκὴν πρέσβυν. Ἰσως δὲ τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ἀλιβερίου νὰ ὠκο-

δόμησεν ὁ Βασίλειος εἰς εὐχαριστήριον ἀνάμνησιν καὶ τῶν ἰδικῶν του κατὰ Βουλγάρων θριάμβων, ἀποδοὺς τὰς νίκας του ἴσως καὶ εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, προστάτου, ὡς προερρέθη, Ἀγίου τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ὅπως πρὸ αὐτοῦ ὁ Τσιμισκῆς ἀπέδωκε τὰς κατὰ τῶν Ῥώσων νίκας του καὶ εἰς τὴν βοήθειαν τῶν προστατῶν αὐτοῦ Ἀγίων Θεοδώρων, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν ὁποίων τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ πόλιν τῆς νίκης του, Δορύστολον, τὴν σήμερον λεγομένην Σιλίστριαν, ὠνόμασεν ὁ Τσιμισκῆς Θεοδωρούπολιν. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν ἄλλως νὰ ἐξηγηθῇ, πῶς ὁ Ὁσιος Λουκᾶς ἐντὸς ἐλαχίστου σχετικῶς χρόνου ἀπὸ τοῦ θανάτου του οὐ μόνον κηρύσσεται καὶ τιμᾶται ὡς Ἅγιος, ἀλλὰ καὶ ναὸς μεγαλοπρεπέστατος ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ, ὁ νῦν περισφζόμενος, οἰκοδομεῖται, παρὰ μόνον ἐὰν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι ἔνεκα τῆς, ὡς προεῖρηται, προφητείας του περὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Β' ἔτυχεν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του ἰδιαιτάτου σεβασμοῦ καὶ στενωτάτου δεσμοῦ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον συνέβη καὶ εἰς τὸν ὀλίγῳ μεταγενέστερον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, Ὁσιον Νίκωνα τὸν Μετανοεῖτε δι' ὁμοίαν πῶς αἰτίαν, ὡς περὶ τοῦ Νίκωνος κατωτέρω θὰ εἴπωμεν.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐν Ἀλιβερίῳ ἐπιγραφὴ αὕτη καταδεικνύει ἀναμφισβητήτως τὴν ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατορικῆς τοῦ Ῥωμανοῦ Β' οἰκογενείας κτίσιν οὐ μόνον τοῦ ἐν Ἀλιβερίῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡμετέρου μεγαλοπρεποῦς ἐν τῷ Στιρίῳ ὄρει ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τὰς δὲ κατὰ Κρέμον ἀποσκυβαλιστέας παραδόσεις καὶ πλασματώδεις ὑπεράγαν εὐσεβῶν διηγῆσεις ἀποδεικνύει πραγματικὸν ἱστορικὸν γεγονός.

Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς ἱστορικοῦ γεγονότος : Ὁ G. Schlumberger ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «*Βυζαντινὴ Ἐποποιΐα, Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος*» (Μετάφρασις Ι. Λαμπρίδου, τόμ. 3, κεφ. 7ον σελ. 477) γράφει, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος κατὰ τὴν

Ὁ Χριστὸς ἄνωθεν τῆς θύρας
τοῦ κυρίως Ναοῦ ψηφιδωτὸς

θριαμβευτικὴν αὐτοῦ πορείαν τῷ 1018 καὶ 1019 ἀπὸ Μακεδονίας εἰς Ἀθήνας διελθὼν ἀπὸ τοῦ Σπερχειοῦ ποταμοῦ, ὅπου εἶδε τὸ πεδίον τῆς μάχης, καθ' ἣν τῷ 996 ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Νικηφόρος ὁ Οὐρανὸς κατέκοψε τοὺς Βουλγάρους ὑπὸ τὸν Σαμουήλ, καὶ συνεχίζων πρὸς νότον τὴν πορείαν *«ἐστάθμευσεν ἐν Λεβαδείᾳ μὲν τὸ πρῶτον, ἐν Θήβαις δ' ὕστερον»*. Καὶ ἡ μὲν στάθμευσις τοῦ Βασιλείου ἐν Θήβαις ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς, διότι ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἦτο τότε μεγάλη καὶ βιομήχανος περὶ τὴν σιροτροφίαν καὶ μεταξουργίαν καὶ ἔδρα τοῦ Στρατηγοῦ τοῦ Θέματος τῆς Ἑλλάδος (Στερεᾶς) καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ πολλῶν καὶ ἐν μακρῷ χρόνῳ ἔπρεπεν ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ συζητήσῃ μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ του, ἴσως δὲ ἐξ αὐτῶν νὰ μετέβῃ καὶ εἰς Ἀλιβέριον, ἵνα ἴδῃ τὸν ναὸν τοῦ *«Ὁσίου Λουκᾶ»*. ὅν, ὡς προείπομεν, αὐτὸς μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του εἶχε κτίσῃ. Ἀλλ' ἡ στάθμευσις αὐτοῦ ἐν τῇ μικρᾷ τότε καὶ ἀσήμῳ πόλει τῆς Λεβαδείας, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως, ἢ ὅτι ἐστάθμευσεν οὗτος ἐν αὐτῇ, διότι κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς σταθμεύσεως μετέβῃ εἰς τὴν πλησίον τῆς Λεβαδείας Μονὴν τοῦ Ὁσίου καὶ εἶδε, τὸ καλλίστευμα τοῦτο τοῦ πατρός του, οὗ τὴν ψηφίδωσιν τοῦλάχιστον ἴσως νὰ εἶχε κάμῃ αὐτὸς ὁ Βασίλειος, ὅπερ ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ψηφιδωτῆς εἰκόνης τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, τοῦ Μετανοεῖτε, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑπὸ τὴν βάσιν τοῦ Γυναικωνίτου καὶ παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ νοτίου τοιούτου ἐντὸς τοῦ κυρίως Ναοῦ.

Οὗτος δηλ. ὁ Ὁσιος Νίκων κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ (Νέος Ἑλληνομνήμων Σπ. Λάμπρου, τόμος 3) ἀπέθανεν ἐν Σπάρτῃ τῷ 998, ἀνεκηρύχθη δ' ἀμέσως Ἅγιος, ὅπως καὶ ὁ Ὁσιος Λουκᾶς, μάλιστα δ' οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης ζῶντα ἀκόμη αὐτόν, κατὰ τὸν βιογράφον του (ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 152), *«ὡς ἐκ Θεοῦ πεμφθέντα ἀπόστολον πιστεύσαντες, διεφήμισαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν νῆσον»*. Εἰς τὴν ταχύτητα δὲ τῆς ἀνακηρύξεώς του εἰς Ἅγιον συνετέλεσε καὶ τὸ ἐξῆς γεγονός, ὅπερ διηγεῖται ὁ βιογράφος του (ἐνθ' ἀνωτέρω

σελ. 179). Ὁλίγον δηλ. χρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νίκωνος μαθὼν τοῦτον ὁ ἐν Κων/πόλει διαμένων Ἰωάννης Μαλακηνός, φίλος καὶ εὐεργετηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὁσίου, προὔχων δὲ τῆς Λακεδαίμονος καὶ Πρωτοσπαθάριος καὶ συγκλητικὸς (Ἱστορ. Παπαρρηγ. τόμ. 4ος κεφ. Δ σελ. 227, ἐκδόσ. Φέξη), ἴσως δὲ καὶ ἀνὴρ τοῦ Παλατίου τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐκάλεσεν ἓνα ἀριστόχειρα (διαπρεπῆ) ζωγράφον, εἰς ὃν ἀνέθηκε νὰ ζωγραφήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ εὐεργέτου τοῦ Ὁσίου Νίκωνος συμφώνως πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνδρός, ἃ ἐν λεπτομερείᾳ προφορικῶς ἔδωκε πρὸς αὐτὸν ὁ Μαλακηνός. Ἀλλ' ὁ ζωγράφος ἔλθων εἰς τὸ ἐργαστήριόν του, «καὶ ἀμυχανῶν καὶ ἀνιώμενος», διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ὁσίου ἐκ τῆς προφορικῆς μόνον περιγραφῆς τούτων, «ὁρᾷ τινα μοναχὸν ἄφνω εἰσιόντα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ», ὅστις ἐρωτήσας τὸν ζωγράφον καὶ μαθὼν τὴν αἰτίαν τῆς δυσφορίας του, λέγει πρὸς αὐτὸν «Πρόσχες εἰς ἐμέ, ἀδελφέ· ἐμοὶ γάρ ἐστι κατὰ πάντα ἐμφερὴς ὁ ἱστορούμενος. Ἐπεὶ οὖν ἦρε τὸ ὄμμα πρὸς αὐτὸν ἅτε νέστερον ὁ ζωγράφος, ἔγνω, ἐπακριβωσάμενος αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, ὃν ἡ τοῦ Μαλακηνοῦ διήγησις ἐπεσήμανε, καὶ παραχοῖμα στρέψας τὰς ὄψεις ἐν ᾗ κατεῖχε σανίδι, ἐφ' ᾗ τὴν ὁρωμένην μορφήν τοῦ τρισμάκαρος <γράφαι>, αὐτομάτως <αὐτὴν> τῇ σανίδι ἐκτυπῶ <θεῖσαν εἶδεν>· Ἐκπλαγεὶς οὖν ἐπὶ τούτῳ καὶ πρὸς τὸν Ὁσιον θᾶπτον ἐπιστραφεὶς, σὺν φόβῳ πολλῷ, οὐκ εἶδεν αὐτὸν ἔτι· αὐθωρὸν γάρ ἀπέπη ὁ μακάριος. Ὁ δὲ ζωγράφος, συνεχίζει ὁ βιογράφος, κατὰ τὴν ἐκτυπωθεῖσαν ἐμφέρειαν τὰ λοιπὰ τῶν χρωμάτων προσαγαγὼν καὶ τὴν εἰκόνα τέλεον ἀπαρτίσας, οἷα καὶ μέχρι τοῦ νῦν (1142, ὅτε ἐν Σπάρτῃ ὁ βιογράφος ταῦτα ἔγραφεν), ὁρᾶται ἀπηρωρημένη καὶ προσκυνουμένη ἐν τῷ ἱερῷ καὶ θείῳ τεμένει τοῦ μάκαρος, λαβὼν αὐτὴν πρὸς τὸν περὶβλεπτον Μαλακηνὸν ἀπεκόμισε καὶ πάντα αὐτῷ κατὰ μέρος ἀνήγγειλε τὰ τοῦ πράγματος»,

Τῆς εἰκόνης λοιπὸν ταύτης τοῦ Ὁσίου Νίκωνος διὰ τοῦ θαύματος τούτου γενομένης, δὲν θὰ ἀποστῶμεν πο-

σως τῆς ἀληθείας, ἐὰν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι ὁ *περίβλεπτος καὶ πρῶτος τῆς συγκλήτου* Μαλακηνὸς θὰ ἐνήργησεν ἀμέσως, ὥστε καὶ Ὁ Ἅγιος ὁ Ὅσιος Νίκων νὰ ἀνακηρυχθῇ καὶ ἡ ἐκ τοιοῦτου θαύματος ἀπαρτισθεῖσα πρόσφατος εἰκὼν διὰ ψηφιδωτοῦ νὰ διαιωνισθῇ, ἴσως δι' ἰδίας τοῦ Μαλακηνοῦ δαπάνης, ἐν τῷ τότε ψηφιδουμένῳ περιπύστῳ Ναῷ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, κτίσματος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, καὶ ἐν τῇ Σπάρτῃ νὰ κτισθῇ ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ἀφιέρωσε καὶ ἀνήρτησε τὴν ὡς ἄνω εἰκόνα. Θὰ ἦτο δὲ εὐχῆς ἔργον, ἐὰν σήμερον οἱ Σπαρτιᾶται διὰ ἀριστόχειρος ζωγράφου ἀντέγραφον πιστῶς τὴν ὡς ἄνω ἐν τῷ Ὁσίῳ Λουκᾶ ψηφιδωτὴν εἰκόνα τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, καὶ ἀνῆρτων αὐτὴν ἐν τῇ Μητροπόλει αὐτῶν, ὡς αὐτὴν τὴν πιστοτάτην τοῦ πολιοῦχου αὐτῶν ἀπεικόνισιν κατὰ τὰ εἰρημένα.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ch. Diehl (παρὰ Schlumberger ἔνθ' ἄνω-τέρω σελ. 486) λέγει, ὅτι ὁ Ναὸς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀνιδρύσεως καὶ ἐπανορθώσεως καὶ τῆς ἀνά τὰς ἐπαρχίας περιοδείας τοῦ Αὐτοκράτορος Βασιλείου.

Τρίτη ἱστορικὴ πηγὴ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἶναι ἕν ἐπίμηκες ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον διὰ μωσαϊκοῦ πλινθίων ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ καὶ πλησίον τῆς ΝΑ γωνίας ὀλίγον ὑπὸ τὴν ὀροφὴν ὀρώμενον, οὗ τὴν εἰκόνα ὅρα ἐν σελ. 35, ὅπερ περιβάλλει ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ τέσσαρα ἰῶτα κεφαλαῖα, χωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων ἀνὰ δύο μὲν διὰ παρεμβαλλομένου σταυροῦ, τὰ δύο δὲ πρῶτα τῶν δύο δευτέρων διὰ παρεμβαλλομένου κύκλου, περιέχοντος σταυρὸν διπλοῦν, ἥτοι ὀκτῶ γραμμῶν χιαστί. Τὰ τέσσαρα ταῦτα ἰῶτα ὁ ἀοίδιμος Γεώργιος Λαμπάκης ἀνέγνωσεν ὡς ἀποτελοῦντα τὸν ἀριθμὸν 1111, ὃν ἡρμήνευσεν, ὅτι σημαίνει τὴν χρονολογίαν ἢ τῆς κτίσεως ἢ τῆς διὰ τῶν μωσαϊκῶν διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ, ἥτοι ἐπὶ Ἀλε-

Ο Χριστός τῆς ὀροφῆς τοῦ θόλου τοῦ Ν. κλίτους ψηφιδωτός.

ξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Κατ' ἐμὴν ταπεινὴν γνώμην εἶναι τελείως ἀπαράδεκτος ἡ ἐρμηνεία αὕτη, τὸ μὲν διότι οἱ Βυζαντινοὶ τὸν 12 αἰῶνα ἀναντιρρήτως δὲν ἐχρονολόγουν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, ἀλλ' ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τὸ δὲ διότι ἐπίσης ἀναντιρρήτως δὲν ἔγραφον οὗτοι τότε ἀριθμοὺς δι' ἀραβικῶν ψηφίων, ἀγνώστων αὐτοῖς, ἀλλὰ διὰ γραμμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Ἐπομένως τὰ τέσσαρα ταῦτα ἰῶτα πᾶν ἄλλο συμβολικὸν καὶ στενογραφικὸν ῥητόν, ἄγνωστον ἡμῖν, δύνανται νὰ σημαίνωσι, παρὰ τὴν ὥς ἄνω χρονολογίαν.

Τετάρτη δὲ καὶ τελευταία ἱστορικὴ πηγὴ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ περιφήμου πρώτου ἐπισήμου περιηγητοῦ κατὰ τὸν μεσαῖωνα, Κυριάκου τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος τῆς Ἰταλίας, τοῦ ἐπιλεγομένου De Pizzicollí, ἣν ἐσχάτως ἀνεκάλυψε καὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου φίλος κ. Νίκος Βέης, εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, ἥς εἶναι Πρόεδρος, καὶ ἥς ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ᾔμαι μέλος, ἐδημοσίευσεν δὲ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1933, (Περίοδος Γ', τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1936 καὶ ἐν σελ. 3 καὶ ἐξῆς).

Κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην τοῦ κ. Βέη, ὁ προρρηθεὶς Κυριᾶκος ἐπισκεφθεὶς ἐκ Δελφῶν τῇ 28ῃ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1436, δηλ. κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν Μονήν, γράφει λατινιστὶ τὰ ἐξῆς :

«ad nobilissimam Lucae Monachi aedem adveni, editam sub oppido Stiri a Monomacho, imperatore optimo», ἃ μεταφραζόμενα ἐλληνιστὶ, λέγουσιν, «εἰς τὸν ἐπιφανέστατον Λουκά τοῦ Μοναχοῦ ναὸν προσῆλθον, κτισθέντα ὑπὸ τὴν πολίχνην Στίρην ὑπὸ τοῦ Μονομάχου, αὐτοκράτορος ἀρίστου».

Ἡ εἰδησις αὕτη, κατὰ τὸν κ. Βέην πάντως ἔχει αὐθεντικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὅμως δὲν δηλοῦται ἐν αὐτῇ, ἂν ἦντλησε ταύτην ὁ Κυριᾶκος ἐκ γραπτῶν πηγῶν ἢ ἐκ προφορικῶν πληροφοριῶν. Ἐπειδὴ δ' ὅμως Κωνσταντῖνος Θ'

ὁ Μονομάχος (1042-1055) ἔχει κτίση καὶ ἐν Κων)πόλει τὴν Μονὴν τῶν Μαγγάνων, ἐν ᾗ καὶ ἐτάφη, καὶ τὴν ἐν Χίῳ Νέαν λεγομένην Μονήν, δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔκτισε καὶ τὸν ἡμέτερον ναὸν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὃν μάλιστα δύναται νὰ ταύτιση τις πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ Παπαρρηγοπούλλου (ἐν Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. 4, σελ. 285, ἐκδόσ. Φέξη 1896), δι' ἧς μᾶς γνωρίζει οὗτος τὴν ἵδρυσιν πολυτελεστάτου τινὸς μοναστηρίου ὑπὸ τοῦ Μονομάχου.

Ἄλλ' ὥς γνωστὸν ὁ Μονομάχος εἶναι ὁ τελευταῖος Αὐτοκράτωρ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἧς καὶ Ῥωμανὸς ὁ Β', εἶναι δὲ ἐνδεχόμενον νὰ μὴ ἔκτισεν αὐτὸς ἐξ ὑπαρχῆς τὸν ναόν, ἀλλὰ τὸν ἐκτισμένον ἤδη ὑπὸ τῶν προγενεστέρων συγγενῶν των καὶ ἀτελῇ εἰσέτι νὰ συμπλήρωσε καὶ ἀπεπεράτωσεν αὐτός, καὶ δὴ τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ διάκοσμον τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τῶν μωσαϊκῶν, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ ἀλλόγλωσσος Κυριακος, ἂν μὴ ἦντλησε τὴν πληροφορίαν ἀπὸ γραπτῆς πηγῆς, νὰ μὴ ἐνόησε καλῶς τὴν προφορικὴν παρὰ τῶν τότε μοναχῶν πληροφορίαν, ἂν δηλ. προέκειτο περὶ κτίσεως ἐξ ὑπαρχῆς ἢ περὶ ἀποπερατώσεως τοῦ προεκτισμένου ναοῦ ὑπὸ τοῦ Μονομάχου.

Ἄλλ' αὐτὰ τὰ πράγματα ἐπιβάλλουσι νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὥς ἄνω πληροφορίαν τοῦ Κυριάκου ὥς μὴ ἀληθῆ. Διότι ἐπισκεφθέντες ἐπίτηδες τὸ ἐφετεινὸν ἔαρ τὴν ἐν Χίῳ Νέαν Μονήν, μεμαρτυρημένως κτίσμα τοῦ Μονομάχου, ἀπεκομίσαμεν τὴν ταπεινὴν γνώμην, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι σύγχρονοι οἱ δύο Ναοί, ὁ τεράστιος τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ ὁ μικρὸς τῆς Νέας Μονῆς. Διότι ἡ μὲν ὀρθομαρμαρώσις τῆς Νέας Μονῆς εἶναι ὡχρὰ καὶ ταπεινὴ τις ἀπομίμησις τῆς μεγαλειώδους καὶ περιτέχνου ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τὰ δὲ ψηφιδωτὰ ταύτης εἶναι ἀνώτερα τῶν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Διότι αἱ ψηφίδες ἐν ταύτῃ εἶναι μικρότεραι καὶ ζωηρότεραι περὶ τὸν χρωματισμόν, τούτων δ' ἔνεκεν αἱ μορφαὶ τῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων ταύ-

της εἶναι λεπτότεραι, εὐκίνητοίτεροι, ζωηρότερον κεχρωματισμένοι καὶ χαριέστεραι τὴν ὄψιν, ἐν ᾧ αἱ τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ ψηφίδες εἶναι μεγαλύτεραι καὶ διὰ τοῦτο αἱ μορφαὶ τῶν εἰκόνων εἶναι ἁδρότεραι, δυσκίνητοίτεροι, ἀσθενέστερον κεχρωματισμένοι καὶ σεμνότεραι καὶ αὐστηρότεραι τὸν ὄψιν.

Κατὰ τὴν ταπεινὴν δ' ἡμῶν γνώμην τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Νέας Μονῆς εἶναι σύγχρονα καὶ ὅμοια κατὰ τὴν τεχντροπίαν πρὸς τὰ τοῦ Ναοῦ τοῦ Δαφνίου, καὶ ἐπειδὴ ἀμφότεροι οἱ Ναοὶ οὗτοι τιμῶνται ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἥς τὸ Ἀπολυτίκιον ἔχει τὴν φράσιν «*μετέστης πρὸς τὴν ζωὴν, Μήτηρ ὑπάρχουσα τῆς ζωῆς*», διὰ ταῦτα κρίνω, ὅτι ἀμφότεροι οἱ ναοὶ οὗτοι εἶναι κτίσματα τοῦ Μονομάχου εἰς τιμὴν τῆς συζύγου αὐτοῦ Ζωῆς ἐξ εὐγνωμοσύνης, διότι αὕτη διὰ τοῦ μετ' αὐτοῦ γάμου τῆς ἔκαμεν αὐτὸν Αὐτοκράτορα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ δεύτερος μικρὸς Ναὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἶναι δὲ καταφανῶς νεώτερος τοῦ μεγάλου Ναοῦ τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ, διὰ ταῦτα γνωματεύω, ὅτι τοῦτον τὸν μικρὸν Ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου θὰ ἔκτισεν ὁ Μονομάχος, προσθεὶς τοῦτον πρὸς τιμὴν τῆς Ζωῆς εἰς τὸν προϋπάρχοντα Μέγαν Ναὸν τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ, κτίσματος τῶν προγόνων τῆς Ζωῆς, ὁ δὲ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ὡς ἀλλόγλωσσος μὴ ἐννοήσας τὴν προφορικὴν πληροφορίαν τῶν τότε μοναχῶν, ἔγραψεν, ὅτι τὸν ναὸν τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ ἔκτισεν ὁ Μονομάχος. Ἀλλ' ὅπως ποτ' ἂν ᾔ, ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ Κυριακοῦ θέτει τελείαν καὶ παύλαν εἰς τὸ ἕτερον σπουδαῖον ζήτημα, τὸ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ, ὅστις πλεονεξιορίζεται κατὰ τὰς γραπτὰς μαρτυρίας ἀπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Β' μέχρι Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (962-1055).

Ἐν τέλει δ' ἀναφέρω καὶ μίαν γνώμην, ἣν διὰ μακροῦ λόγου ἔχει ἀναπτύξῃ ὁ διαπρεπὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας φίλος κ. Γεώρ-

γιος Σωτηρίου, ὅτι οὐ μόνον ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι, πολλαὶ σύγχρονοι καὶ νεώτεραι ταύτης μοναὶ ἰδρύθησαν ὑπὸ τῶν τότε Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου δι' ἔθνικους καὶ θρησκευτικούς σκοπούς, ἵνα δηλ. οἱ ἐν αὐταῖς Ἕλληνες μοναχοὶ ἐξελληνίσωσι καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐλκύσωσι καὶ στηρίξωσι τοὺς τότε καὶ ἔπειτα ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ εἰσελάσαντας καὶ μονίμως ἐγκατασταθέντας βαρβάρους Σλαύους, Βουλγάρους, Βλάχους, Ἀλβανούς καὶ ἄλλους, ἐπιπροσθέσας μάλιστα, ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν μοναστηρίων ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ δρᾶσις, ἀρξαμένη ἀπὸ τότε, ἐξηκολούθησεν ἀφανῶς καὶ καθ' ὅλην τὴν μακραιῶνα Τουρκοκρατίαν καὶ ἐξεπῆδησεν ἐν ὅλῃ τῇ ὁρμῇ αὐτῆς κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ Ἑθνους, τῷ 1821.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ αἷτια τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἡ δὲ κατόπιν ἱστορία αὐτοῦ τε καὶ τῆς Μονῆς ἀκολουθεῖ φυσικὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ βίου καὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ ὅλου Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους. Ὅθεν κατὰ τὴν τετάρτην Σταυροφορίαν τῷ 1204, ὅτε κατελήφθη ἡ Κων/πολις ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός, Βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παντοδαποὶ μεγιστᾶνες κατέλαβον τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἡ μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ παρεχωρήθη ὑπὸ τῶν νέων τῆς χώρας δυναστῶν εἰς Λατίνους ἱερεῖς τοῦ Παναγίου Τάφου, οἵτινες καὶ ἐξεδίωκον ἐξ αὐτῆς τοὺς Ἑλληνας μοναχοὺς, ὥς δι' ἐπιστολῶν πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τούτου κατὰ τὴν ὥς ἄνω ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ν. Βέη ὁ πολὺς Ἰωάννης ὁ Ἀπόκαυκος, λογιώτατος τότε μητροπολίτης Ναυπάκτου, πρῶην δὲ μοναχὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον ὁ Πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γοδοφρεῖδος Β' ὁ Βιλλεαρδουῖνος (1218-1245) ἐσύλησεν ἐκ τῆς Μονῆς καὶ μετεκόμισεν εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Πάπαν τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ πάντα τὰ χρυσόβουλα καὶ

τιμαλφῇ τοῦ μοναστηρίου. Εὐχῆς ἔργον δὲ θὰ ἦτο, ἐάν ἡ Μονὴ ἐπισήμως διὰ τοῦ Μητροπολίτου Θηβῶν καὶ Λεβαδείας καὶ Οὔτος διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, καὶ Αὕτη διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐζήτηι, ὅπως μετ' εὐμενείας εὐδοκῆσῃ ἡ Ἀγία Ἐδρα καὶ ἀποδώσῃ πρὸς παλιννόστησιν εἰς τὸν Ἑαυτῶν τάφον τὰ ὡς ἄνω ἱερὰ λείψανα τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἐάν καὶ ἐφ' ὅσον ταῦτα ἀπόκεινται μέχρι τοῦ νῦν ἐν τῷ Βατικανῷ καὶ δι' ἐγγράφων μαρτυριῶν ἦναι αὐτὰ ταῦτα ἐκεῖνα τὰ γνήσια τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἱερὰ λείψανα, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ταῦτα εἶναι ἄχρηστα εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, διότι ὁ Ὁσιος Λουκᾶς εἶναι Ἅγιος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸ πρῶτον ἐπὶ Φωτίου Σχίσμα τῶν δύο τούτων Ἐκκλησιῶν, ὧν οἱ Ἅγιοι ἑκατέρας ἔκτοτε δὲν ἀναγνωρίζονται ὑπ' ἀμφοτέρων. Τμῆμα δὲ τῆς Ἀγίας Κάρας τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ μετ' ἄλλων λειψάνων Ἀγίων ἐν τὸς ἀργυροτεύκτου πολυτίμου λειψανοθήκης σφάζεται σήμερον ἐν τῇ τοῦ Ἀγίου Ὁρους Μονῇ τοῦ Φιλοθέου, φρονῶ δέ, ὅτι τὰ ἱερὰ ταῦτα λείψανα κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' ἐρήμωσιν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, μοναχὸς τις εὐσεβὴς φεύγων ἐκεῖθεν, θὰ παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ καταφυγὼν καὶ ἐγκαταμείνας εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Φιλοθέου, ἀφιέρωσε πρὸς διάσωσιν ταῦτα εἰς τὴν Μονὴν ταύτην. Ἐπίσης δ' εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἐάν ἡ Μονὴ ἐπισήμως, καὶ οὐχὶ ὡς μέχρι τοῦδε ἰδιωτικῶς, ἐζήτηι διὰ τοῦ Μητροπολίτου Θηβῶν καὶ Λεβαδείας καὶ Οὔτος διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀπὸ τῶν ἀρμοδίων Ἀρχῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῆς Μονῆς τοῦ Φιλοθέου τὴν ἀπόδοσιν καὶ παλιννόστησιν καὶ τῶν λειψάνων τούτων τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἰς τὸν ἐν τῇ Μονῇ μυροβλύτην τάφον Αὐτοῦ. Φαίνεται δέ, ὅτι Φράγκων δυναστῶν τότε τῆς Λεβαδείας εἶναι καὶ οἱ δύο σωζόμενοι μέχρι τοῦδε ἀνώνυμοι τάφοι ἐν τῷ ὑπογείῳ Ναῷ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας καὶ ἕτεροι δύο ἐν τῷ Νάρθηκι καὶ τῷ κυρίῳ Ναῷ. Τῷ δὲ 1311 ἐλεηλατήθη ἡ Μονὴ

Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ψηφιδωτὴ ἐν τῷ ὕψει τῆς ΝΑ Γωνίας τοῦ Νάρθηκος.

ὑπὸ τῶν Καταλανῶν.

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας δὲ ἀπὸ τοῦ 1460, ὅτε ὑπετάχθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ περὶ τὴν Μονὴν χώρα μέχρι τῆς μεγάλης τοῦ Γένους Ἐπαναστάσεως, οἱ μοναχοὶ ταύτης διεξάγουσι διαρκεῖς καὶ τραχεῖς ἀγῶνας οὐχὶ πλέον περὶ προόδου καὶ ἀκμῆς, ἀλλὰ μόνον περὶ συντηρήσεως καὶ ὑπάρξεως, ἵνα μεταχειρισθῇ τὴν φράσιν τοῦ Κρέμου, ὅστις λέγει, ὅτι ἠγωνίζοντο κατὰ Τούρκων, κατὰ γειτόνων χριστιανῶν, ἀρπάγων τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Μονῆς, κατὰ ληστών, κατὰ δωροδοκουμένων δικαστῶν καὶ κατὰ φιλοχρημάτων Ἐπισκόπων. Τῷ δὲ 1530 ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν καὶ ἐλειτούργησεν ἐν αὐτῇ ὁ πολὺς τότε Πατριάρχης Κων/πόλεως Ἱερεμίας ὁ Α΄, ὅστις εὔρε ταύτην ἔρημον, τὰ οἰκοδομήματα ἡρειπωμένα καὶ τὸν ναὸν ἄνευ κεράμων, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ὁποίων ἴσως τότε τὸ εἰσρέον ὕδωρ νὰ ἀπεκόλλησε, κατέρριψε καὶ ἠφάνισε τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ὄλου τρούλλου καὶ τοῦ Γυναικωνίτου καὶ τμημάτων τῶν ἄλλων θόλων. Ὁ πολὺς δὲ καὶ δραστήριος ἐκεῖνος Ἱεράρχης ἔλαβε πρόνοιαν καὶ ἀνέκτισε τὰ καταρρεύσαντα οἰκήματα, ἀνεκεράμωσε τὸν ναὸν καὶ συνήθροισεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τοὺς διεσπαρμένους μοναχοὺς, ἐξέδωκε δὲ καὶ ἐπίσημον Πατριαρχικὸν γράμμα, δι' οὗ ἐκηρύσσετο ἡ Μονὴ «*Πατριαρχικὴ καὶ βασιλικὴ καὶ ἐλευθέρᾳ παρὰ οἰουδῆτινος ἱερωμένον, ἢ μοναχικοῦ, ἢ λαϊκοῦ καὶ παντός ἀρχιερατικοῦ προσώπου*». Τῷ 1569 ἀπηλλοτριώθησαν ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους καὶ ἐπωλήθησαν ἐν δημοπρασίᾳ πλειοδοτικῇ τὰ κτήματα τῆς Μονῆς, τὰ ὁποῖα ἐξ ἰδίων ἠγόρασαν κατ' αὐτὴν οἱ δυστυχεῖς μοναχοί.

Τῷ δὲ 1780 ἐπολιορκήθη ἐν τῇ Μονῇ ὁ ἀρματωλὸς Ἀνδροῦτσος, πατὴρ τοῦ Ὀδυσσέως, μετ' 95 ὁπαδῶν του ὑπὸ 3000 τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπὶ 13 ἡμέρας, ἐν θυελλῶδει δὲ νυκτὶ ὁ ἥρωες ἔκαμεν ἔξοδον ἐκ τῆς Μονῆς, ὅπως κατόπιν καὶ ὁ υἱός του ἐκ τοῦ Χανίου τῆς Γραβιάς, καὶ ἐσώθη μὲν τότε οὗτος καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ Μονὴ ὀλίγου δεῖν

νὰ κατεστρέφετο, ἂν μὴ ἐπῆρχετο ἢ ἐκ τύχης ἢ ἐκ θαύματος τοῦ Ἀγίου τὸ ἐξῆς γεγονός, πασίγνωστον τοῖς περιοίκοις, ὅπερ μοὶ διηγήθησαν ἐπιφανέστατοι γέροντες μοναχοὶ παρὰ τῶν αὐτοπτῶν γερόντων τῶν μαθόντες τοῦτο : Οἱ ἐντὸς δηλ. τοῦ ναοῦ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἀπὸ τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ Γυναικωνίτου ἐπυροβόλουν κατὰ τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ ὁποῖου μέχρι σήμερον φαίνονται αἱ ὅπαι τῶν σφαιρῶν ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ κύκλῳ περίξ ὅλης τῆς εἰκόνης, σκοποῦντες καὶ νὰ ἀνατινάξωσι καὶ κατερειπώσωσιν ὅλην τὴν Μονήν, ὅτε ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικὸς σὺτῶν Τοῦρκος πυροβολῶν ἀπὸ τοῦ Γυναικωνίτου, κατέπεσεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀπὸ ὕψους 7 μέτρων καὶ ἐστάθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ ὄρθιος καὶ ἀβλαβής. Τοῦτο αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι ἰδόντες, κατεφοβήθησαν καὶ ἔντρομοι ἔφυγον, φοβηθέντες τὸν Ἅγιον ὡς θαυματουργὸν καὶ τιμωρόν. Ὁ Κρέμος κατὰ διήγησιν τοῦ Γέροντος Ἱερομονάχου Νεκταρίου Καμβασηνοῦ, παιδαρίου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, γράφει ἐν Φωκικῶν τόμ. 2, σελ. 107 καὶ 234, ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο ἐγένετο οὐχὶ τῷ 1780 ἐπὶ Ἀνδρούτσου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τῷ 1823 κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Βερκόφτσαλη καὶ ὅτι οἱ καταστροφεῖς Τοῦρκοι ἔφυγαν ἔντρομοι, διότι οἱ ἵπποι αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσταυλίζοντο ἐντὸς τοῦ Ναοῦ, μετὰ διαμονὴν 8 ἡμερῶν ἐψόφησαν ὅλοι. Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ διήγησις συγχέει καὶ ἀναμειγνύει δύο γεγονότα, ἀπέχοντα μὲν ἀλλήλων χρονικῶς, ἀλλ' ὅμοια, ὡς γενόμενα ὑπὸ ὁμοίων προσώπων δι' ὁμοίας αἰτίας.

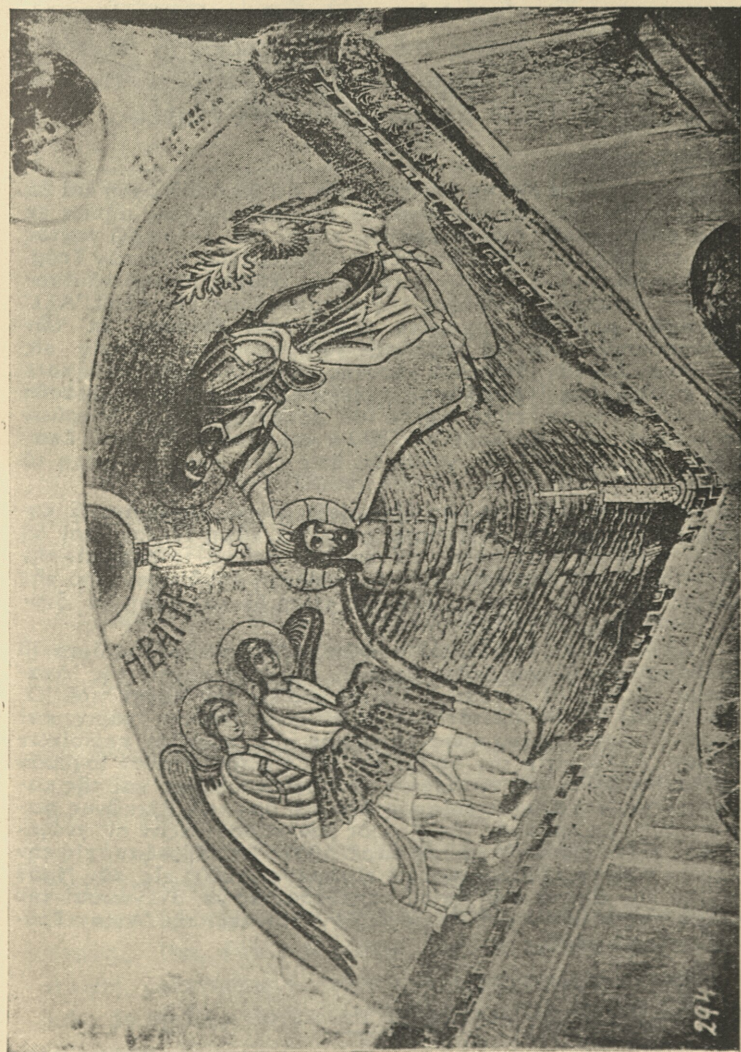
Τῆς δὲ μεγάλης καὶ ἡρωϊκῆς τοῦ Γένους Ἐπανάστασεως τῷ 1821 ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐγένετο ἡ ἐστία, ἐξ ἧς ἀνεπήδησεν ὁ πρῶτος σπινθὴρ τῆς ἐκρήξεως αὐτῆς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, ὅπως ἡ Ἀγία Λαύρα ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Διότι τῇ 12 Μαρτίου τοῦ 1821 συνήλθον ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ὁ τότε Ἐπίσκοπος Σαλῶνων, Ἡσαΐας, πρῶην μοναχὸς τῆς Μονῆς, ὁ Ἀθανάσιος Διάκος καὶ πολλοὶ

ἄλλοι πρόκριτοι τῆς Λεβαδείας, τοῦ Διστόμου, τῆς Ἀραχώρης καὶ ἄλλων πέριξ πόλεων καὶ χωρίων, ὅλοι μεμυημένοι τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, καὶ μετὰ σύσκεψιν ἐψήφισαν καὶ ἀπεφάσισαν τὴν Ἐπανάστασιν, τῇ δὲ 27ῃ Μαρτίου ὑψωσεν ὁ Ἡσαΐας ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως μετὰ δοξολογίαν, ψάλλων τὸ «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν Σου», καὶ μετὰ τοῦτο αὐτὸς μὲν ἀνεχώρησεν εἰς Ἀμφισσαν, ὁ δὲ Διάκος εἰς τὴν παρὰ τὴν Χαϊρώνειαν μονὴν Λυκοῦρες, ἐν τῇ ὁποίᾳ μετὰ τοῦ τότε μὲν ἐπισκόπου Ταλαντίου ἔπειτα δὲ πρώτου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Νεοφύτου ὑψώσας τὴν σημαίαν καὶ ἐκ τῆς ὁποίας ἐξωρμήσας, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Λεβάδειαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἤρχισε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπίθεις, πολιορκήσας τοὺς Τούρκους ἐν τῷ φρουρίῳ, ὃ καὶ ἐκυρίευσεν τῇ 8ῃ Ἀπριλίου.

Κατὰ δὲ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐγίνετο καταφύγιον τοῦ ἀπολέμου πλήθους τῶν ἐπαρχιῶν Λοκρίδος καὶ Λεβαδείας, ὡσάκις κατήρχοντο Τουρκικοὶ στρατοὶ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας πρὸς κατάπνιξιν τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὰς δυστυχεῖς δὲ ταύτας ὑπάρξεις τότε οἱ μοναχοὶ φιλαδέλφως περιέθαλπον, παρέχοντες κατοικίαν, θέρμανσιν καὶ τροφήν. ¹⁾

1) Κατὰ τὰς τραγικὰς δ' ἐκεῖνας τότε μετοικεσίας συνέβησαν εἰς τοὺς προγόνους μου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ κατὰ διηγήσεις τῶν Γονέων μου τὰ ἐξῆς δύο περίεργα γεγονότα. Δηλ. ὁ πρὸς Πατρός Πάππος μου, μεμνηστευμένος κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ μὴ προφθάσας νὰ φύγῃ ἐκ Λεβαδείας, συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν Τούρκων τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, καταλαβόντος καὶ πυρπολήσαντος τὴν Λεβάδειαν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Χανίου τῆς Γραβιάς, μετὰ 8 δ' ἡμέρας ἐν ᾧ ἐμελλε νὰ σφαγῇ, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τινος συμπολίτου καὶ γείτονός του ἐπισήμου Τούρκου, ὅστις τὸν ἀπέλυσε καὶ τὸν ἔσωσε, διότι καὶ αὐτὸς πάλιν εἶχε σώσῃ αὐτὸν ἀπὸ σφαγῆς, ὅταν ὁ Ἀθανάσιος Διάκος ἐκυρίευσεν τὸ φρούριον τῆς Λεβαδείας πρὸ τριῶν μηνῶν. Ἐλθὼν δ' ἐκ Λεβαδείας εἰς Ὁσίον Λουκᾶν, εἶρε τοὺς Γονεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς τῆς μνηστῆς του καὶ αὐτὴν ἐντὸς τοῦ Ναοῦ περὶ δίσκον κολλύβων θρηνοῦντας καὶ τελοῦντας τὸ ἐννεαήμερον μνημόσuvόν του !!

Τὴν δὲ πρὸς Μητρός Μάμμην μου, βρέφος 6 μηνῶν, ἐπειδὴ

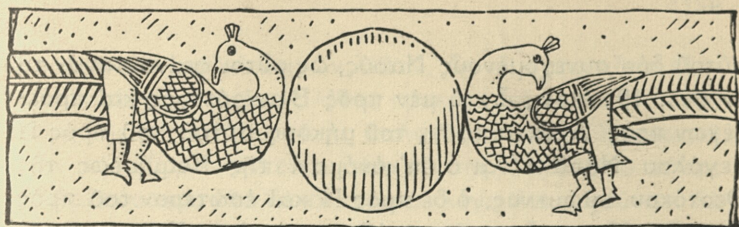
‘Η Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ ψηφιδωτὴ ἐπὶ τοῦ ΒΔ λοφίου τοῦ τρούλλου.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἱστορία τοῦ Ναοῦ καὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐν διηγήσει βραχείᾳ καὶ κατὰ τὰ καίρια, ἥδη δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ναοῦ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἐπόψεως.

ἐκλαυθμῆριζε, ἡ δὲ Μήτηρ του ἠπειλήθη, ὅτι θὰ ἀποδιωχθῇ καὶ θὰ ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν συμφυγάδων της, φοβουμένων, μήπως ἐκ τῶν κλαυθμηρισμῶν ἀνακαλυφθῶσι κατὰ τὴν ἐν καιρῷ νυκτὸς φυγὴν τῶν ὑπὸ τῶν δῆθεν ὀπισθεν τῶν ἐρχομένων διωκτῶν Τούρκων, ἠναγκάσθῃ ὑπὸ τούτων ἡ τραγικῶς ἀτυχῆς Μήτηρ νὰ ἀποθέσῃ καὶ καταλίπῃ τὸ βρέφος της παραπλευρῶς τῆς ὁδοῦ. Ἀλλ' ἄλλη ὁμὰς φυγάδων, ἐρχομένη βραδύτερον ὀπισθεν, ἐκ τῶν κλαυθμηρισμῶν εὔρε καὶ παρέλαβε τὸ βρέφος καὶ ἔφερεν εἰς τὸν Ὁσίον Λουκᾶν, ὅπου διὰ κήρυκος κληθεῖσα μία οἰαδήποτε γυνὴ θηλαζομένη, ἵνα θηλάσῃ ἐν ἔκθετον βρέφος, παρουσιάσθη ὥς τοιαύτη ἡ πραγματικὴ Μήτηρ τοῦ βρέφους, ὃ μετὰ δακρῶν ἀνεγνώρισε καὶ παρέλαβε μὲν, ἀλλὰ καὶ ἐρραπίσθη κατ' ἐπανάληψιν ἰσχυρῶς ὑπὸ τῆς γυναικὸς, ἣτις εἶχε σῶσιν καὶ φέρη τὸ βρέφος.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Πατήρ μου ἐβαπτίσθη ἐν τῷ Ὁσίῳ Λουκᾷ, κατόπιν εὐχῆς (τάματος) τῆς Μητρὸς του νὰ κάμῃ τέκνον, καὶ δὴ ἄρρεν, διότι τῆς ἀπέθνησκον τὰ τοιαῦτα, καὶ νὰ τὸ φέρῃ εἰς τὴν χάριν τοῦ Ἀγίου ξεσκούφωτη καὶ ξυπόλητη ἐπὶ δῖωρον ἀπὸ τῆς πρώτης ὄψεως τῆς Μονῆς, νὰ τὸ βαπτίσῃ δὲ καὶ δώσῃ τὸ ὄνομα Αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ἐπραγματώθη.

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐμὲ αὐτὸν συνέβη τὸ ἐξῆς : Βρέφος ὄντα 10 μηνῶν καὶ πρὸ ὀλίγου βεβατισμένον τὴν παραμονὴν τῆς Ἀναλήψεως τῷ 1867 μὲ ἔφεραν οἱ Γονεῖς μου εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἵνα ὡς πρωτότοκον μὲ θέσωσιν ὑπὸ τὴν χάριν καὶ προστασίαν τοῦ Ἀγίου κατὰ τὸ ἔθιμον τῶν εὐσεβῶν περιοίκων Γονέων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἄφιξιν εἰς τὴν Μονὴν ἔπαθον ἰσχυράν λιποθυμίαν ὥς ἐκ τῆς εὐτραφίας μου, τοῦ καύσανος καὶ τῆς κοπώσεως τῆς ἐπὶ 5 ὥρας ἐφίππου ἀνὰ τὰ ὄρη τοῦ Ἐλικῶνος πορείας. Εἰς τὰς κραυγὰς τῆς Μητρὸς μου προσέτρεξαν οἱ γνῶριμοι καὶ φίλοι Ἱερομόναχοι, μὲ παρέλαβον. μὲ ἔβρεξαν εἰς τὴν πλησίον κρήνην μὲ ὕδωρ καὶ μὲ εἰσήγαγον εὐθὺς εἰς τὸν Ναὸν καὶ ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου καταθέσαντές με, ἀνέγνωσαν τὴν συνήθη παράκλησιν, μεθ' ἣν μὲ περιήγαγον περὶ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ἐν τῷ Ἱερῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ.

Ὁ Ναός τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἀπό τε ἀρχιτεκτονικῆς καί καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως δὲν ἔχει μελετηθῇ εἰσέτι ἐπαρκῶς, ὥς ποτε μοι ἔλεγεν ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν σοφὸς καὶ ἀκαταπόνητος Καθηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας φίλος κ. Γ. Σωτηρίου, μεθ' ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν, Ἀγγλικῆς καὶ Ἀμερικανικῆς, ἐκδοθέντα εἰδικὰ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης περὶ τοῦ Ναοῦ συγγράμματα. Ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ γράψωμεν ἐν τῷ βιβλίῳ τῷδε ὅσα ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων καὶ ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας ἡμῶν, ἅτε μὴ ἐπαίοντες, ἔχομεν παρατηρήσῃ καὶ ἀντιληφθῇ κατὰ τὴν μακροχρόνιον ἐν τῇ Μονῇ διαμονὴν καὶ τὰς συχνάς ἐκάστοτε εἰς αὐτὴν ἐπισκέψεις ἡμῶν, καὶ τὰ ὅποια θὰ παραδῶσωμεν διὰ τούτου εἰς τοὺς ἐπαίοντας ἀρχιτέκτονας, ἵνα, ἐὰν καὶ αὐτοὶ εὕρωσι ταῦτα σοβαρὰ καὶ ἀληθῆ, μελετήσωσιν αὐτὰ καὶ ἐφαρμόσωσιν ἐπιστημονικῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν εἰς τὸ μέλλον ναοδομίᾳ καὶ ναοκοσμήσει.

Ὁ εἰσερχόμενος ἀπὸ τῆς ΒΑ μεγάλης καὶ θολωτῆς πύλης εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς, βλέπει ἀμέσως πρὸ

αὐτοῦ δύο συνεχομένους Ναούς, ὡς οὗτοι φαίνονται ἐν τῇ ἐν σελ. 19 εἰκόνι, ὧν ὁ μὲν πρὸς Β μικρότερος καὶ προεξέχων πρὸς Α κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ μήκους αὐτοῦ τοῦ πρὸς Ν μεγάλου Ναοῦ εἶναι ὁ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τιμώμενος, ὁ δὲ πρὸς Ν καὶ ἐσώτερον τοῦ πρὸς Β μέγας Ναὸς εἶναι ὁ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Τούτων ὁ μὲν τῆς Θεοτόκου εἶναι ἐκτισμένος ἔξωθεν καλλιτεχνικώτατα καὶ ἰσοδομικῶς, δηλ. δι' ἰσομήκων καὶ ἰσοῦψῶν παρίνων δόμων, συναρμοζομένων εἰς τὸ μέσον τοῦ ὑποκειμένου δόμου, εἰς τὰ χάσματα δὲ τῶν συναρμογῶν αὐτῶν εἶναι ἐντετοιχισμένοι κεράμιοι ὀπτόπλινθοι εἰς διάφορα ὠραῖα σχήματα, προσομοιάζοντα πρὸς ἀραβικὰ γράμματα, οἷα παρατηρεῖ τις καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διάζωμα κατὰ τὸ μέσον ὕψος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ῥωσικοῦ ναοῦ. Ταῦτα οἱ ἐπαΐοντες καλοῦσι Κουφικὰ γράμματα ἀπὸ τῆς παλαιότερας πρὸ τῆς Βαγδάτης ἐν Μεσοποταμίᾳ πρωτευούσης τῶν Ἀράβων Κούφας, ὅπου ἐν ἀφθονίᾳ τὸ πρῶτον εὐρέθησαν. Ἐκ τούτου καταδείκνυται ἡ ἐπιμειξία τῆς Βυζαντινῆς καὶ Ἀραβικῆς τέχνης, ἴσως διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ ἐκ τῆς προσφάτως ἀνακτηθείσης Κρήτης μετενεχθέντων αἰχμαλώτων (Εἰκὼν ἐν σελ. 63).

Ὁ τροῦλλος τοῦ μικροῦ ναοῦ τούτου εἶναι ὅλος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, στενὸς δὲ καὶ ὑψηλός, τοῦ ὁποῖου τὰ μεταξὺ τῶν διλόβων παραθύρων τμήματα, διάθυρα λεγόμενα, φέρουσιν ἑγγλυφα περικαλλῇ εὐθύγραμμα μετὰ σταυροῦ σχήματα, ὡς ἐν τῇ ἐν σελ. 59 εἰκόνι φαίνονται, ὧν αἱ κοιλότητες ἦσαν πεπληρωμέναι δι' εὐπλάστου τινὸς ὕλης, ἥτις ἤδη πάντοθεν ἔχει ἀποκολληθῆ ἀπὸ τὸ ἀνεμόβροχον, σφύζεται δ' εἰσέτι σποράδην εἰς τὸ ΝΑ μέρος, ἀναδίδουσα ἐνιαχοῦ ἀναλαμπὰς χρυσοῦ, ἐξ οὗ καταδείκνυται, ὅτι τὰ ἐκ ταύτης τῆς ὕλης πεπληρωμένα σχήματα ἦσαν ποτε ἐπιχερυσωμένα.

Ὁ δὲ μέγας τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ναὸς φαίνεται ἔξωθεν ἐν ὀγκῶδες, βαρὺ καὶ ἀκαλλαισθητὸν οἰκοδόμημα, διότι

εἶναι ἐκτισμένος διὰ κοινῶν λίθων, ὧν πλείστοι εἶναι ἐξά-
εδροι ὀγκώδεις ἐπιμήκεις λίθοι, προερχόμενοι ἴσως ἐκ τοῦ
τείχους τῆς κάτωθι κειμένης παλαιᾶς πόλεως Στίρεως ἢ
καὶ ἐκ τῆς δίωρον ἐντεῦθεν ἀπεχούσης πόλεως τὸ πάλαι
μὲν Ἀμβρόσσου, νῦν δὲ Διστόμου λεγομένης, τούτων δὲ
πολλοὶ φέρουσι καὶ ἐπιγραφάς.

Ἄλλ' οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἡ ὀπτική τοῦ θεατοῦ καλλαι-
σθησία ἀποζημιοῦνται ὁπωσοῦν ὑπὸ τῶν μικρῶν τόξων
τῶν διλόβων καὶ τριλόβων παραθύρων τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν
περιβαλλόντων ταῦτα μεγάλων τόξων, τὰ ὅποια πάντα
εἶναι ἐκτισμένα μετὰ πολλῆς καλλιτεχνίας διὰ κεραμίνων
ὀπτοπλίνθων, ἀπὸ τοῦ μέσου δ' ὕψους τὰ παράθυρα ταῦτα
μέχρι τῆς βάσεως αὐτῶν κλείονται ὑπὸ στηθαίων ἐξ ἀλα-
βαστρῶδους λευκοῦ καὶ ἡμιδιαφανοῦς μαρμάρου μετ' ἀνα-
γλύφων καμπυλογράμμων σχημάτων, περικλειόντων σταυ-
ρὸν καὶ μετὰ πλοκῶν λαβυρινθωδῶν καὶ ἀφανοῦς ἀρχῆς
καὶ τέλους. Προσθετέον δ' εἰς τὸ ὥραϊον τοῦτο θέαμα καὶ
τὰς ἐπαλλήλους γραμμὰς τῆς στέγης τῶν διαφόρου καὶ
ἐπαλλήλου ὕψους μερῶν αὐτῆς.

Ἐχουσι δὲ θεμελιωθῆ καὶ οἰκοδομηθῆ ἀμφότεροι οἱ
συνεχόμενοι ναοὶ ὡς ἐξῆς :

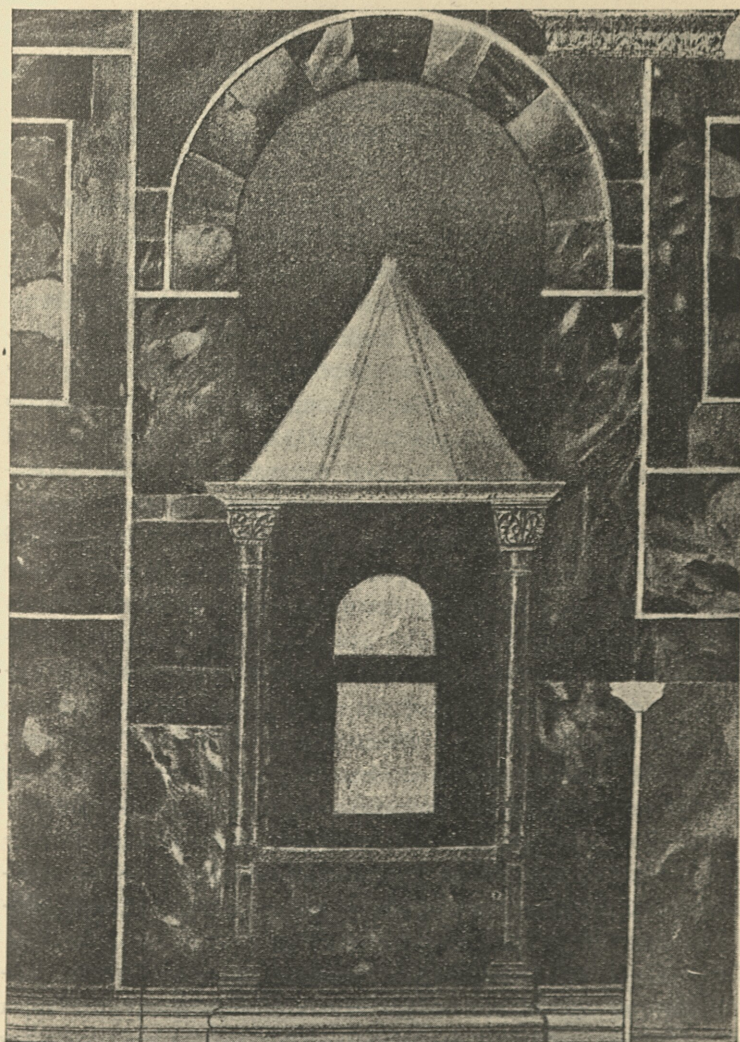
Τὸ ἔδαφος, δηλ. τοῦ χθαμαλοῦ καὶ γεωλοφικοῦ Στι-
ρίου ὄρους, παραφυάδος τοῦ Ἑλικῶνος, ἐφ' οὗ ὁ Ναός,
εἶναι πέτρωμα ἀργιλικῆς σχιστολίθου, (θραμμότοπος), ἥτις
ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου καὶ ὑπὸ τῶν πάγων εὐκό-
λως σχίζεται, ἀποσάθροῦται, χωματοποιεῖται καὶ ὑπὸ τῆς
μηχανικῆς ἐνεργείας τῶν ρεόντων ὑδάτων παρασύρεται.
Πλὴν δὲ τούτου ὁ τόπος, ὅπου κεῖται ἡ Μονή, εἶναι ἀπο-
τόμως πρὸς Ν. ἐπικλινῆς καὶ κρημνώδης. Διὰ τοὺς δύο
τούτους λόγους τὸ δάπεδον τοῦ νοτίου μέρους τοῦ μεγά-
λου ναοῦ εἶναι ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ τόπου δύο
περίπου μέτρα, ὑποβαστάζεται δὲ τοῦτο διὰ παχυτάτων
ὀπτοπλινθοκτίστων τετραπλεύρων στηριγμάτων μετὰ τό-
ξων, θόλων καὶ στοῶν καθ' ὅλον μὲν τὰ ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

μήκος τοῦ ναοῦ, κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$, δὲ τοῦ πλάτους αὐτοῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Αἱ ὑπόγειοι δ' αὖται στοαὶ ἀποτελοῦσιν τὸν ἡμι-ὑπόγειον ναὸν τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ἀγίου καὶ τελοῦσι τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας οἱ μοναχοὶ τὸν χειμῶνα, ἔνεκα τοῦ ὑπερβολικῶς ψυχροῦ ἄνω μεγάλου ναοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας ὑποβαστάζεται πάλιν ὑπὸ ἄλλων ὁμοίων στηριγμάτων τόξων, θόλων καὶ στοῶν, κειμένων χαμηλότερον καὶ εἰς ἀπόστασιν 10 μέτρων ὑπογείως πρὸς τὸ νοτίως κατωφερὲς ἔδαφος καὶ ἀποτελοῦντων δευτέραν ὑπόγειον σκοτεινὴν καὶ ὑδρόρρητον στοάν, εἰς ἣν δυσκόλως τις καὶ εἰς ἔδαφος κύπτων εἰσέρχεται, καὶ ἥτις σήμερον καλεῖται Κατοικούμενα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ναοῦ κείμενον Γυναικωνίτην, ὅστις λέγεται Ἐπανοικούμενα.

Ὡς δὲ μοὶ ἔχουσιν εἶπη ἀπὸ ἐτῶν γέροντες μοναχοὶ ὑπάρχουσι τοιαῦτα τόξα μετὰ χιαστοσχημῶν θόλων καὶ ἄλλα δύο ἢ τρία, ἐπάλληλα ὡς πλατεῖαι βαθμῖδες κλίμακος, χρησιμεύοντα ὡς ἀναλήμματα καὶ ὑποστηρίγματα τοῦ κατωφεροῦς ἐδάφους, κεχωσμένα δὲ ἤδη ὑπὸ τῶν χωμάτων τῶν ἐπ' αὐτῶν κειμένων κλιμακωδῶς περιβολίων τῆς Μονῆς, ἅτινα μία συστηματικὴ ἀνασκαφὴ δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ.

Ἡ τοιαύτη δὲ θεμελίωσις καὶ ὑποστήριξις τοῦ Ναοῦ δι' ἐπαλλήλων κατ' ἀποστάσεις ἀπὸ τῶν χαμηλοτέρων πρὸς τὰ ὑψηλότερα κλιμακωτῶς ἀναλημμάτων μετὰ τόξων καὶ θόλων εἶναι κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην τὸ πρῶτον ἀρχιτεκτονικὸν μυστήριον, εἰς ὃ ὀφείλεται ἡ μέχρι σήμερον ἀρραγῆς καὶ ὀρθία διατήρησις τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐπὶ τόσον σαθροῦ καὶ ἐπικλινοῦς ἐδάφους καὶ δὴ ἐπὶ τῆς σεισμοπλήκτου Φωκίδος, ἐν ᾗ ὑπὸ τῶν περιοδικῶν σεισμῶν πάντα τὰ ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ κτίρια ἔχουσι καταρρεῦσιν εἰς ἔδαφος, σφάζονται δ' ὀρθία μόνον, ὡς Ὁσιος Λουκᾶς καὶ εἰς μικρὸς ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως ὑπὲρ τὴν Ἀμφισσαν ἐν τῇ Φωκίδι, καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου

Ἡ μυροβλύτις λάρναξ τῶν λειψάνων τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἰς
τὸ Β. κλίτος μετὰ δειγματος τῆς ὀρθομαρμαρώσεως.

τῶν Καμπιῶν εἰς τὰ ὄρια Ὀρχομενοῦ καὶ Λοκρίδος. Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ναοὶ ἔχουσι ἡμιὑπογείους θολωτάς στοάς, ἃς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας. Καὶ ἤδη ἃς εἰσέλθωμεν πρῶτον εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου, ἵνα πρῶτον καὶ δι' ὀλίγων περιγράψωμεν αὐτὸν ἐσωτερικῶς :

Εἰς τὸν κυρίως ναὸν τοῦτον εἰσερχόμενοι ἐκ δυσμῶν διὰ στοᾶς τριτόξου τοῦ προνάρθηκος καὶ προχωροῦντες διὰ τοῦ νάρθηκος, βλέπομεν τέσσαρας μονολίθους πρασινοφαίους γρανιτικοὺς ἄνευ ῥαβδώσεων κίονας μετὰ κιονοκράνων ὠραίων καὶ ὁμοίων γλυφῶν κατὰ διαγώνιον γραμμὴν, ὑποβαστάζοντας τὸν, ὥς προείπομεν, μαρμαρίνον ἔξωθεν στενὸν καὶ ὑψηλὸν τροῦλλον, στηριζόμενον ἐπὶ τεσσάρων σταυροειδῶν θόλων, ὅπως πάντων τῶν σημερινῶν ναῶν. Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς εἶναι λευκοὶ ἀσβεστόχριστοι ἄνευ οὐδεμιᾶς τοιχογραφίας, διότι τὸ 1809 ἐκ σεισμοῦ διερράγη οὗτος καὶ ἡμηρεϊπώθη, ἐπεσκευάσθη δὲ τὸ 1863, ὅτε φαίνεται, ὅτι θὰ ἐπεχρίσθησαν αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων παλαιαὶ εἰκόνες, ὧν τινες ἐνιαχοῦ φαίνονται. Ὑψηλὰ δὲ ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τῶν δύο τετραπλεύρων κτιστῶν κίωνων, ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ τέμπλον καὶ τὸ Α σταυροθόλιον, σφάζεται κατὰ χώραν ἓν ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς τοξοειδὲς ἐπίστεμμα τῶν ἄλλοτε ἐπὶ τῶν δύο τετραπλεύρων κίωνων τοῦ τέμπλου στηριζομένων δύο μαρμαρίνων προσκυνηταρίων μετὰ γλυφῶν λαβυρινθῶδων σχημάτων καὶ πλοκῶν, ἐν ᾧ τὸ τοῦ ἐτέρου βορείου κίονος ἀποκολληθὲν, ἀπόκειται ἐν τῷ μουσεῖῳ, ὅπου καὶ πολλὰ ἄλλα γλυπτὰ ἀποκείνται.

Ἐπὶ δὲ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τοῦ ναοῦ τούτου καθορῶνται ὠραιότατα σχήματα καὶ πλαίσια τετράπλευρα ἐπιμήκη καὶ κυκλικά διὰ ταινιῶν ἐκ μικρῶν πολυχρώμων καὶ ποικιλοσχημῶν ἐπιπέδων λιθάρων, συγκεκολλημένων εἰς ἓν ὅλον ἀδιαρρήκτως διὰ κολλώδους ὕλης. Τοιούτου εἵδους δάπεδα, λέγει ὁ ἐπισκεφθεὶς καὶ σπουδάσας τοὺς

ναούς τῷ 1874 Ἀμερικανὸς Μίλλερ, ὅτι συνήντησεν ἐν Πομπηΐα καὶ ἐν τῇ Καρχηδονικῇ πόλει Σαλέντῳ παρὰ τὸ Παλέρμον τῆς Σικελίας, καὶ καλεῖ ταῦτα opus Alexandrinum, δηλ. ἔργον, τεχνούργημα Ἀλεξανδρινόν.

Ἐκ τοῦ Ναοῦ τούτου ἐξερχόμενοι πρὸς Δ. καὶ στρεφόμενοι ἀριστερὰ πρὸς Ν., εἰσερχόμεθα ἀπὸ Δ. διὰ μεγαλοπρεποῦς θύρας, στηριζομένης ἐπὶ μαρμαρίνων μονολιθικῶν καὶ καλλιτεχνικῶς γεγλυμμένων παραστάδων εἰς τὸν τοῦ Μεγάλου Ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ νάρθηκα, στενὸν μὲν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἐπιμήκη δ' ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ Ναοῦ καὶ προχωροῦντες δι' αὐτοῦ, εἰσερχόμεθα δι' ὁμοίας δευτέρας θύρας εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἐκ τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας τοῦ ὁποίου ἀμέσως καθορῶμεν τὰ 4/5 τοῦ ἀνακοιλώματος τοῦ ὑπορόφου καὶ μεγαλειώδους τρούλλου καὶ προχωροῦντες ἰστάμεθα εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ καὶ ὑπὸ τὸ κέντρον τοῦ τρούλλου ἐπὶ μαρμαρίνου δαπέδου, σχήματος ὀρθογωνίου ἐπιμήκους τετραπλεύρου, ἀποτελουμένου ἐκ τεσσάρων τεραστίων φαιόχρων πλακῶν, αἵτινες εἶναι σχίσματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀγκολίθου, καὶ εἶναι τοποθετημένοι οὕτως ὥστε αἱ ἐντονώτερον κατὰ μίαν, τὴν διαγώνιον, διεύθυνσιν ἐπὶ τὸ μέλαν κεχρωματισμένοι ἀλλεπάλληλοι εὐθεῖαι αὐτῶν γραμμαὶ (τὰ νερά) νὰ ἀποτελῶσιν ἓνα τεράστιον ῥόμβον, πλαισιούμενον διὰ πέντε ἀλλεπαλλήλων διαφόρου πλάτους καὶ χρωματισμοῦ μαρμαρίνων ταινιῶν.

Ἐνταῦθα δὲ ἰστάμενός τις, τί πρῶτον δύναται νὰ ἴδῃ καὶ ἀντιληφθῇ, ἐὰν ὑποτεθῇ, ὅτι ἐκ τοῦ θάμβους ἐπὶ τῷ μεγαλοπρεπεῖ κάλλει τοῦ ναοῦ δύναται νὰ συγκρατήσῃ καὶ νὰ συγκεντρώσῃ τὰς ὀπτικές καὶ διανοητικές αὐτοῦ δυνάμεις ! Καὶ πρῶτον πάσχει ὁ θεατὴς τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην καὶ παραίσθησιν, ὅτι δὲν εὐρίσκεται ὑπὸ ὀροφὴν οἰκοδομήματος, ἀλλὰ τελείως ἐν ὑπαίθρῳ. Διότι ὁ ναός, ὁ ἔξωθεν, ὡς προεῖπον, τόσον βαρὺς καὶ ὀγκώδης φαινόμενος, αἰφνιδίως, ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου, μεταβάλλεται

ἐντὸς οὐ μόνον εἰς ἐλαφρότατον οἰκοδόμημα, ἀλλὰ καὶ οἶονεῖ εἰς αὐτοῖστάμενον ζῶντα ὄργανισμὸν ἄνευ οὐδενὸς στηρίγματος, ἅτινα πάντα ἔνεκα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ οἰκονομίας δὲν ὑποπίπτουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ θεατοῦ. Κατὰ τὴν ταπεινὴν δ' ἡμῶν γνώμην ὁ δαιμόνιος ἄρχιτέκτων ἐπίτηδες ἐξωτερικῶς ἔκαμε τὸν ναὸν βαρύν, ὀγκώδη καὶ ἀκαλαίσθητον, ἵνα λόγῳ τῆς ἀντιθέσεως γίνηται ζωηρότερον αἰσθητὴ ἢ ἐλαφρότης καὶ τὸ παναρμόνιον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ. Τὸ φαινόμενον ταῦτο τῆς ὀπτικῆς ἀπάτης καὶ τῆς παραισθήσεως εἶναι μετὰ τοῦ ὡς πραεῖρηται τρόπου τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ τὸ δεύτερον ἀρχιτεκτονικὸν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ μυστήριον, ὁμοιότατον πρὸς τὸ τῶν καμπυλῶν τοῦ Παρθενῶνος. Αἰτία δὲ τούτου κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην εἶναι ἡ τελειοτάτη ἀναλογία 1ον μὲν τῆς διαμέτρου πρὸς τὸ ὕψος τῆς ἀκτίνος τῆς κοιλότητος, δηλ. τοῦ ἀνακοιλώματος τοῦ τρούλλου, ὅστις εἶναι χαμηλὸς μὲν κατὰ τὸ ἀνακοιλῶμα, τεράστιος δὲ κατὰ τὴν διάμετρον, ὀγκοδομημένος μὲν ἐπὶ ὀκτῶ τόξων ἄνευ οὐδενὸς κίονος καὶ οὐχὶ ἐπὶ τεσσάρων τόξων ὑποβασταζομένων διὰ τεσσάρων κίωνων, ὡς ἐπὶ τῶν συνήθων ναῶν, καλύπτων δὲ ὅλον τὸν κυρίως ναὸν πλὴν τῶν μερῶν τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ Γυναικωνίτου.

Τοιοῦτους δὲ τρούλλους ἐπὶ 8 τόξων ἄνευ τῶν 4 κίωνων ἔχουσι καὶ ἄλλοι 4 Βυζαντινοὶ καὶ ὁμοίου ἀρχιτεκτονικοῦ ρυθμοῦ Ναοί, ὁ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Καμπιῶν, ὁ τοῦ Δαφνίου καὶ ὁ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Μονεμβασίᾳ, ἄλλ' ἄνευ γυναικωνίτου, καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Ῥωσικὸς Ναὸς μετὰ γυναικωνίτου.

2ον) δὲ ἡ ἀναλογία τοῦ ὕψους πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῶν τόξων ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ὅλου ναοῦ. Εἰς τὰς ἀναλογίας δὲ ταύτας κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην ὀφείλεται καὶ ἡ περιέργως τελειοτάτη ἀκουστικὴ τοῦ Ναοῦ. Διότι ἀπὸ οἰουδήποτε μέρους ἢ ὕψους ἢ ἀποστά-

σεως ὀριζοντίας προέρχεται ἡ φωνή, ἀκούεται εὐκρινέστατα οὐ μόνον καὶ τὸ τελευταῖον γ καὶ ς τῶν ἐκφωνουμένων ἢ μελωδουμένων λέξεων, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιὸν ταύτης ἀναλλοίωτον, ὡς ἐξέρχεται ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ὁμιλοῦντος ἢ ἄδοντος, διότι δὲν γίνεται οὐδεμία ποσῶς περιβόμβησις ταύτης ἀντηχητικῇ ἐν τῷ οἰκοδομήματι καὶ ἐκ ταύτης ἀλλοίωσις τοῦ ποιοῦ τῆς φωνῆς. Τὸ ἀκουστικὸν τοῦτο φαινόμενον μόνον ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν Δελφῶν ἔχω ἀντιληφθῆ. Διὰ ταῦτα πάντα τὸ μυστήριον τοῦτο τῶν οὐρανίων ἀναλογιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ὀφείλουσι νὰ μελετήσωσι καλῶς καὶ τελείως νὰ ἐφαρμόζωσιν οἱ νεώτεροι τῆς Βυζαντινῆς ναοδομίας ἀρχιτέκτονες. Διότι ἄλλοι μὲν νέοι τούτων ναοὶ πιέζουσι καὶ ἀποπνίγουσι τὸν εἰσερχόμενον εἰς αὐτοὺς διὰ τῶν ὀγκωδεστάτων τεσσάρων κτιστῶν στύλων, τῶν ὑποβασταζόντων δυσαναλόγους κατὰ τὴν διάμετρον καὶ τὸ ὕψος τρούλλους, ὡς καὶ διὰ τοῦ δάσους τῶν μικροτέρων ἄλλων κιόνων αὐτῶν δυσαναλόγου πάχους, ὕψους καὶ ἀνοιγματος τόξων, ἄλλοι δὲ ἀναγκάζουσιν τὸν εἰσερχόμενον νὰ κύπτῃ, διότι ἀγωνιᾷ, μήπως τὰ τεραστίων καὶ δυσαναλόγων ἀνοιγμάτων τόξα ὑποχωρήσωσιν ὑπὸ τοῦ βάρους καὶ καταχώσωσιν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν αὐτόν. Πλὴν δὲ τούτου οἱ ναοὶ τῶν πλατέων καὶ χαμηλῶν τούτων τόξων παρουσιάζουσι τὸ σχῆμα τούτων ὡς ὄστρακον χελώνης. Τὰ αὐτὰ δ' ἀπαίσια φαινόμενα προοιωνίζονται καὶ ἐπὶ τῶν ὑπὸ κατασκευὴν μεγάλων ναῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀγίου Παντελεήμονος, τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου ἐν Πάτραις καὶ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐν Τήνῳ, ἐὰν οἱ ἀρχιτέκτονες αὐτῶν δὲν ἐφαρμόσωσι τάς, ὡς προεῖρηται, ἀναλογίας τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Καὶ θὰ πρόκεινται μὲν οἱ ναοὶ οὗτοι τεράστια καὶ υπερμέγαλα οἰκοδομήματα, ἀλλὰ τὸ ὑπέρμεγα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καταπλήσσει, θέλγει δὲ μόνον τὸ καλόν, ὅπερ κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχει, ὅπου ὑπάρχει μέτρον, ἀναλογία, συμμετρία. Ἐχω δὲ παρατηρήσῃ ἐπισταμένως, ὅτι οὐδεὶς σχεδὸν ναὸς μεθ' ὕψηλου

καὶ στενοῦ τρούλλου ἐπὶ τεσσάρων κίωνων καὶ σταυροθολίων ἔχει καλὴν ἀκουστικὴν, ὡς π. χ. ὁ ναὸς τῆς Μητροπόλεως, ὁ τοῦ παρὰ τὴν Ὀμόνοϊαν Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ ἄλλοι πολλαχοῦ, ἐν ᾧ ὁ τῆς Ἀγίας Εἰρήνης ἐν Ἀθήναις Ναὸς ἔχει θαυμασίαν ἀκουστικὴν, διὰ τὸν πλατὺν καὶ χθαμαλὸν τῆς τρούλλον. Εὐχῆς ἔργον δὲ θὰ ᾗτο, ἐὰν οἱ σημερινοὶ ναοδόμοι ἀρχιτέκτονες ᾠκοδόμουν ἐν Ἀθήναις ἢ ἀλλαχοῦ ἓνα Ναὸν ὁμοίας ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων καὶ ἀναλογιῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, μετὰ τρούλλου ἐπὶ 8 τόξων ὁμοίων ἀναλογιῶν, μόνου δὲ ἀφαιρουμένου τοῦ ὑπὸ τὸν Γυναικωνίτην τοίχου τοῦ μέσου κλίτους, ἵνα ἐνωθῇ ὁ Νάρθηξ μετὰ τοῦ κυρίως Ναοῦ. Φρονῶ δέ, ὅτι τὸ πρᾶγμα θὰ ᾗναι εὐκόλον τὴν σήμερον, ἅτε βοηθούσης εἰς τοῦτο τῆς στερεᾶς καὶ ἀρραγοῦς σιδηροδομίας (μπετὸν ἀρμέ). Καὶ ἤδη μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην παρέκβασιν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν συνέχισιν τῆς περιγραφῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ.

Ὁ ναὸς περὶ τὸ μέσον ὕψος αὐτοῦ φέρει ἐπὶ δευτέρου ὀρόφου Γυναικωνίτην, ὅστις σήμερον ἐν τῇ Μονῇ λέγεται «Ἐπανοικούμενα», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προρρηθεῖσαν ὑπόγειον σκοτεινὴν καὶ ὑδρόρρητον στοάν, «τὰ Κατοικούμενα». Ὁ Γυναικωνίτης οὗτος διαθέει ἐν συνεχείᾳ καὶ κύκλῳ καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ πλάτος τοὺς τρεῖς τοῦ ναοῦ τοίχους Β, Δ καὶ Μ ἀπὸ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ Ἱεροῦ μέχρι τῆς ΝΑ τοιαύτης τούτου. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ Γυναικωνίτου τούτου τὰ τόξα τοῦ ναοῦ ἐδιχοτομήθησαν καθ' ὕψος, καὶ ἔνεκα τούτου αἱ ἀναλογίαι τοῦ ὕψους πρὸς τὸ ἄνοιγμα αὐτῶν ἐταράχθη, διὰ τοῦτο ὁ περινούστατος καὶ προνοητικώτατος ἀρχιτέκτων ὑποδιήρесе τοῦ μὲν Β καὶ Ν τόξου τὸ κάτω ἄνοιγμα, τοῦ δὲ Δ τὸ ἄνω, διότι τὸ κάτω κλείεται ὑπὸ τοίχου, ἐφ' οὗ στηρίζεται ὁ Γυναικωνίτης καὶ εἶναι ἡ θύρα τῆς κυρίας εἰσόδου ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως Ναόν, ὀλίγῳ δ' ἐσώτερον τῶν γωνιῶν τῶν τόξων εἰς τρία στενώτερα

τρίλοβα μετὰ τόξων χάσματα, εἰς ὅσα χωρίζεται καὶ τὸ Α τόξον κάτω ὑπὸ τῶν δύο κιόνων τοῦ τέμπλου, διὰ παρεμβολῆς δύο λεπτῶν μονολίθων τετραπλεύρων μαρμαρίνων μετὰ κιονοκράνων κιόνων, ἀπεξεσμένων εἰς στενάς ταινίας περὶ τὰς τέσσαρας γωνίας καὶ οὕτω ἀποκατεστήθη ἡ οὐρανία τοῦ ὅλου ἀναλογία καὶ ἁρμονία.

Ὁ ναὸς δ' ἐσωτερικῶς δὲν εἶναι ἐπικεχρισμένος δι' ἀσβεστοκονιάματος, ἀλλ' ὅλαι αἱ κάθετοι ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων εἶναι ἐπενδεδυμένοι διὰ λεπτῶν μαρμάρων, ὁμοίων πρὸς τὰ τῶν μαρμαρίνων τραπεζίων τῶν σημερινῶν καφενειῶν, ἴστανται δὲ ταῦτα ἄνευ οὐδεμιᾶς κολλητικῆς ὕλης ἢ ὀρατῆς ἔξωθεν δι' ἡλῶν στηρίξεως, ἀλλ' ἴσως δι' ἐσωτερικῆς τινος καὶ ἀφανοῦς κατηλώσεως. Τὰ μάρμαρα δὲ πάντα εἶναι ἐν εἴδει μεγάλων μετὰ πλαισίων καθρεπτῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων κατὰ τὰς ἐπικειμένας καὶ πλαγίας ἁρμογὰς χωρίζεται διὰ παρεμβολῆς στενῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πήχεων, κυρτῶν ἔξωθεν γεγλυμένων, ὡς φαίνονται ἐν τῇ ἐν σελ. 45 εἰκόνι. Αὐτὸς δ' οὗτος ὁ ἀμίμητος καλλιτέχνης δι' ἐπιγραφῆς ἄνωθεν τῆς τοῦ κυρίως Ναοῦ πύλης, γνωρίζει ἡμῖν τὸ ὄνομα τοῦ ἔργου, καλῶν αὐτὸ «μαρμάρωσιν» καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὄνομα, καλούμενος «Γρηγόριος μοναχός». ἄγνωστος ἀλλαχόθεν.

Ἐπὶ πολλῶν δὲ μαρμάρων τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ταύτης καὶ ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων κιόνων καὶ παραστάδων τῶν θυρῶν βλέπομεν τὴν σήμερον πλήθος ὑπογραφῶν, δυστυχῶς ὀλίγων εὐαναγνώστων, γεγραμμένων δὲ δι' ὀξέων σκληρῶν ὀργάνων, ὧν ἕνεκα λέγονται χαράγματα ἢ ἀκιδογραφίαι, περὶ ὧν ἔχει γράψῃ πολλὰ καὶ ἄριστα ὁ κ. Σωτηρίου ἐν «Ἀρχαιολογικῇ Δελτίῳ» Ὑπουργείου Παιδείας, τόμῳ Θ' (1920-1921) καὶ σελίδι 180 καὶ ἐξῆς. Ταύτας ἔχουσι γράψῃ ἰδιοχείρως αὐτοὶ οὗτοι οἱ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπισκεφθέντες τὸν ναὸν εἴτε ἐπίσημοι, εἴτε ἀφανεῖς ἄνδρες, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καταδεικνύει, ὅτι οὗτοι ἐθεώρουν σπουδαῖον γεγονός τοῦ βίου των, ὅτι ἦλθον

καὶ εἶδον τὸ περίπυστον τοῦτο ναοδομικὸν ἀριστοῦργημα, ἐνόμιζον δέ, ὅτι ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ παραδώσωσιν αὐτὸ εἰς τὴν αἰωνιότητα. Θὰ ἀναφέρω δὲ περιεργείας χάριν ἀκιδιογραφημάτωνά τινά εὐανάγνωστα : π. χ τῷ 1404 ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν εἰς, ὅστις ἐπέγραψε λατινιστὶ τὰ ἐξῆς : «*ut pergerem Delphos, veni. Georgius Interianus*» ἃ ἑλληνιστὶ λέγουσι : «*ἵνα πορευθῶ εἰς Δελφοὺς, ἦλθον. Γεώργιος Ἰντεριανός*», ἄγνωστος μὲν ἀλλαχόθεν, ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος τοῦ μεσαίωνος ἐπίσημος περιηγητής. Τὸ 1436, ἥτοι κατὰ τὰς παραμονάς τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου, ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν ὁ ἐν σελ. 30 προορηθεὶς πολὺς Κυριᾶκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος τῆς Ἰταλίας, ὁ καὶ De Pizzicollī λεγόμενος, ὅστις δ' ὅμως δὲν ἔχει χαράξῃ τὸ ὄνομά του. Ἐπίσης διὰ τοιούτων ἐνυπογράφων χαραγμάτων γνωρίζουσιν ἡμῖν, ὅτι ἐπεσκέφθησαν τὴν Μονὴν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐπίσημοι, 1) εἰς Rvckus Antonius Placki τῷ 1457, 2) Ἀναγράφονται πολλῶν ξένων περιηγητῶν τὰ ὀνόματα λατινιστὶ καὶ δυσανάγνωστα τῷ 1460, 3) τῷ 1472 ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν ὁ Πατριάρχης Κων/πόλεως Συμεὼν ὁ Α', 4) τῷ 1497 εἰς Iozius Alamosseus, 5) τῷ 1530 ὁ ἐπίσης Πατριάρχης Κων/πόλεως, ὁ πολὺς Ἱερεμίας ὁ Α', ὅστις, ὡς προερρέθη ἐν σελ. 36, ἔσωσε τὸν Ναὸν καὶ τὴν Μονὴν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς, 7) τῷ 1577 ἀναγράφεται τὸ ἐξῆς περίεργον «*στὶ πρότι τοῦ Μάγῃ ἤρθαμε οἱ Θεῖβοι*».

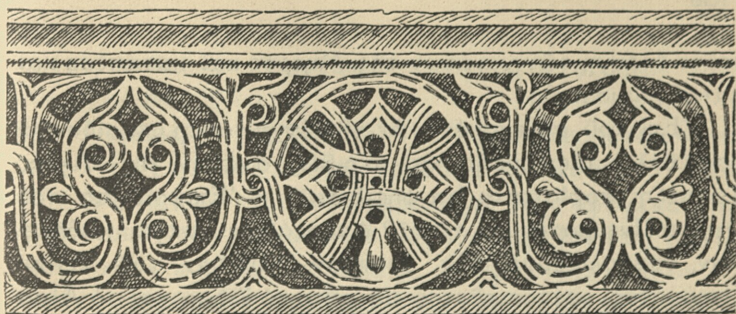
Ἀναγράφονται δὲ καὶ πλεῖστα ἄλλα δυσανάγνωστα καὶ δυσερμήνευτα ἀκιδιογραφικὰ μονογράμματα καὶ σύμβολα πολλαχοῦ τοῦ Ναοῦ, πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης μεγάλης πλακός, τῆς κλειούσης τὸ ἄνοιγμα τοῦ σταυρικοῦ περυγίου τοῦ Β κλίτους τοῦ Ναοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς ἐπιφανείας δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν προνάρθκα τοῦ Ναοῦ τῆς Θεοτόκου, οὔσης οἶονεὶ τοῦ ἐπισήμου Ἀλμπουμ τῆς Μονῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν δὲ τοῦ 1821 καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν ὁ

πρῶτος Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ὁθων, ὅστις, καίπερ πολλὰ ὑποσχεθεὶς, οὐδὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς Μονῆς, εὕρισκομένης τότε ἐν ἀθλιωτάτῃ καταστάσει ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, καὶ δὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐκ σεισμοῦ ἡμιρειπωμένου, οὗ μάρτην ἐζητήθη ἡ ἐπισκευή. Ἐπεσκέφθησαν δὲ τὴν Μονὴν βραδύτερον καὶ ἄλλοι ἐστεμμένοι, ὅπως π.χ. ὁ ἔκπτωτος τῆς Βραζιλίας αὐτοκράτωρ Πέτρος ὁ Β', πρό τινων δ' ἐτῶν ἡ ἀοίδιμος Βασίλισσα τῆς Ῥουμανίας Μαρία καὶ ὀλίγω βραδύτερον ὁ υἱὸς Αὐτῆς, τότε μὲν διάδοχος, νῦν δὲ Βασιλεὺς τῆς Ῥουμανίας, Κάρολος. Εἶναι δὲ περίεργον καὶ πικρὸν τῆς Μονῆς παράπονον, ὅτι οὐδὲν μέλος τοῦ ἤδη Βασιλεύοντος τῶν Ἑλλήνων Θεοσδότου Δυναστικοῦ Οἴκου Γεωργίου τοῦ Α' ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ δὴ ἡ Εὐσεβεστάτη καὶ Ἁγία Χριστιανὴ ἀοίδιμος Βασίλισσα Ὁλγα. Πάντως διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀμαξιοῦ ὁδοῦ, τὴν ταχεῖαν κατασκευὴν τῆς ὁποίας διὰ τοῦτο ἀπεκδεχόμεθα καθ' ὑψηλὴν εὐδοκίαν καὶ ὑπόδειξιν πρὸς τοὺς ἀρμοδίους τοῦ ἤδη εὐκλεῶς καὶ περινούστατα ἀνάσσοντος τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Β', ὡς καὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ καὶ πατριωτικοῦ πόθου τῆς Μονῆς, ὅπως εὐδοκήσῃ ἡ Α. Μ. καὶ ἐπισκεφθῇ αὐτὴν καὶ δι' Ἐαυτὸν καὶ διὰ πάντα τὰ Σεπτὰ Μέλη, ζῶντά τε καὶ τεθνεῶτα, ὅλου τοῦ Θεοσδότου τῇ Ἑλληνικῇ Πατρίδι Δυναστικοῦ Αὐτοῦ Οἴκου.

Ἐπὶ τοῦ μέσου δὲ ὕψους τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ Ναοῦ καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Γυναικωνίτου διαθέει καὶ ἐπὶ τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ Ναοῦ κυκλωτερώς ταινία (μπουρντούρα) μαρμαρίνη μετὰ γεγλυμμένων πολυδαιδάλων καὶ ἀπαραμίλλου κάλλους σχημάτων ὡς καὶ τοιαύτη κορνίζα μαρμαρίνη εἰς τὴν κορυφὴν τῶν μωσαϊκῶν κάτωθεν τῶν θόλων. Δείγματα δὲ 7 ἐκ τούτων τῶν γλυπτῶν ταινιῶν παραθέτω ὡς προμετωπίδας ἐν τῇ ἀρχῇ ἐκάστου τῶν ἑξ μερῶν τοῦ βιβλίου τούτου. Τέλος δὲ ἐπιπροσθέτομεν καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ὁ Ναὸς τοῦ

Ὅσιου Λουκᾶ ἔχει ἐν ὄλῳ 170 θύρας, θυρίδας καὶ παράθυρα, ὧν τὰ πλεῖστα τὴν σήμερον εἶναι κεκλεισμένα διὰ τοίχων ἴσως ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ, τὸ δὲ μέγεθος αὐτοῦ εἶναι ἴσον σχεδὸν πρὸς τὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Παύλου. Καὶ ἤδη παραλείποντες καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ καλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέρη τοῦ Ναοῦ, προβαίνομεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ καλλιτεχνικοῦ διακόσμου αὐτοῦ καὶ ἐκ τούτου τῶν μᾶλλον ἀξίων θεᾶς μερῶν, ὡς ὁ Πausanias τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Δελφοῖς καλλιτεχνημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

“Ολα τὰ κειλώματα τῆς ὀροφῆς καὶ τὰ τόξα εἶναι κα-
τακόσμητα διὰ θαμβωτικῶν μωσαϊκῶν, παριστάντων ἢ εἰ-
κόνας Ἀγίων, ἢ ταινίας (μπουρντούρας) ποικιλωτάτων καὶ
ἁρμονικώτατα συνδεδευσμένων χρωμάτων καὶ σχημάτων
μετὰ σταυρῶν, ἢ ἀναγραφόντων ῥητὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς
διὰ γραμμάτων καλλίστων σχημάτων καὶ ἀναλογιῶν, καὶ
ταῦτα πάντα ἐπὶ ἐπιφανείας ἐκ ψηφίδων ἀπαστραπτουσῶν
ἐκ χρυσοῦ. Σῶζονται δ' ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τὰ
περισσότερα καὶ ἀκεραιότερα μωσαϊκὰ παντὸς ἄλλου ἐν
Ἑλλάδι μετὰ τοιούτων μωσαϊκῶν εἰκόνων καὶ κοσμημά-
των ναοῦ.

Καὶ εἰς τὴν κορυφὴν μὲν τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ καθο-
ρᾶται ἡ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν Θεοτόκος Μαρία, μία
καθημένη ἐπὶ θρόνου κόρη, καταφανέστατα 16 ἐτῶν, ἀπε-
ριγράπτως δὲ σεμοῦ καὶ ἐπιβλητικοῦ κάλλους, κρατοῦσα
ἐπὶ τῶν γονάτων τὸν Χριστὸν ὡς βρέφος, μετὰ τοιαύτης
ἐμψύχου σχεδὸν κινήσεως, ὥστε ἀγωνιᾷ ὁ θεατῆς, μήπως

τοῦτο ἐκφύγη τῶν γονάτων τῆς Μητρὸς καὶ καταπέση καὶ καταθρυμματισθῇ !

Ἐπὶ τοῦ συνεχομένου δὲ τῇ κόγχῃ ταύτῃ μεσαίου τοῦ ναοῦ θόλου τῆς ὀροφῆς καὶ ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς παρίσταται διὰ ψηφιδωτῶν ἡ Ἐπιφοίτησις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν 12 ἀποστόλων κύκλῳ καθημένων, συμβολίζουσα τὴν ἀένναον κάθοδον τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, μετουσιούντος εἰς αὐτὸ τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ τὸν κατὰ τὰς λειτουργίας ἀγιαζόμενον ἐπὶ τῆς κάτωθεν Ἀγίας Τραπεζῆς ἄρτον καὶ οἶνον.

Τὰ ψηφιδωτά δὲ τοῦ τρούλλου ὅλου ὡς καὶ τοῦ ΒΑ κοίλου σφαιρικοῦ ὑπὸ τὸν τροῦλλον τριγώνου, ὅπερ λέγεται λοφίον, καὶ ὅπου εἶναι ἐζωγραφημένος ὁ Εὐαγγελισμός, ἔχουσι καταπέση, ὡς προεῖπον, πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ, ἀνεπληρώθησαν δὲ δι' ἐγχρώμου ζωγραφίσεως τοῦ Παντοκράτορος καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἡμιεσβεσμένων σήμερον, ὁ δὲ Παντοκράτωρ φέρει ἐπὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν καὶ πολλαχοῦ τῆς εἰκόνης κύκλῳ τρύπας ἐκ τυφεκοβολισμῶν, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν σελ. 37. Ἐπίσης δ' ἔχουσι καταπέση καὶ ὅλου τοῦ γυναικωνίτου τὰ ψηφιδωτά.

Εἰς τὰ ἄλλα δὲ τρία ὑπὸ τὸν τροῦλλον κοῖλα σφαιρικά τρίγωνα ἢ λοφία, καθορῶνται πλήρεις αἱ διὰ μωσαϊκοῦ παραστάσεις τῆς Γεννήσεως, τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ ΒΔ λοφίῳ. Ἐν ταύτῃ παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐμβεβαπτισμένος ὅλος μέχρι τοῦ λαιμοῦ ἐντὸς τοῦ ὕδατος, ὑπὸ δὲ τὰς λευκὰς καὶ κυανὰς ὀριζοντίους γραμμὰς τοῦ ὕδατος διαφαίνεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου καὶ ἐντὸς τοῦ ὕδατος διαφαίνεται εἷς μακρὸς σταυρὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ εἷς μικρόσωμος λευκόθριξ γέρων, ἔχων ἐστραμμένην τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ περίφοβος φεύγων πρὸ αὐτοῦ προτροπάδην, συμβολίζων τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν φεύγοντα πρὸ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ὕμνογραφικὴν ῥῆσιν «ὁ Ἰορδάνης ἐστρά-

φη εἰς τὰ ὀπίσω». Ἀτυχῶς δὲ δὲν φαίνεται ὁ γέρων οὗτος ἐν τῇ ἐν σελ. 39 εἰκόνι.

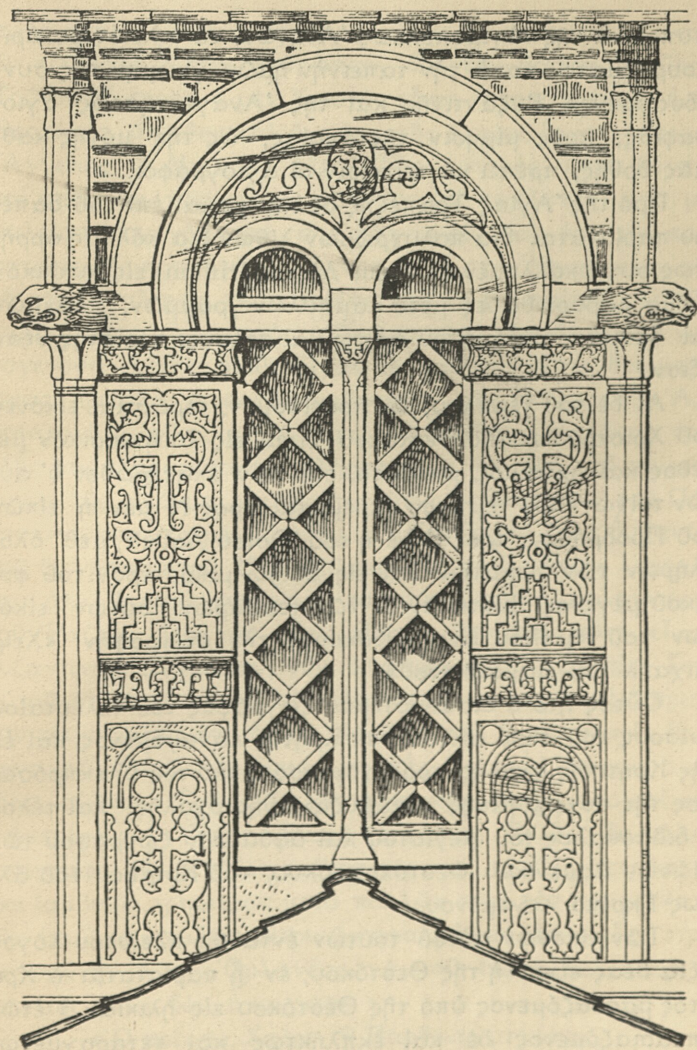
Παραλείποντες δὲ τὰς λοιπὰς, καίπερ ὠραιότατας, ψηφιδωτὰς εἰκόνας καὶ παραστάσεις τῶν θόλων καὶ τόξων τῆς ὀροφῆς τοῦ ναοῦ, καταβιβάζομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ μέρους τῶν τοίχων, τοῦ κάτωθεν τῆς βάσεως τοῦ Γυναικωνίτου καὶ τῆς διαθεούσης, ὡς προείπομεν, ὅλον τὸν ναὸν μαρμαρίνης ἐγγλύφου καὶ δαιδαλώδους ταινίας, (μπουρντούρας) καὶ καθορῶμεν ἐπὶ μὲν τοῦ Β. κλίτους καὶ ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου αὐτοῦ τὴν διὰ ψηφίδων εἰκόνα τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐν φυσικῷ μὲν μεγέθει, ἀλλ' ἡμιτόμῳ (μποῦστο) καὶ μετ' ἀνατεταμένων ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἐν στάσει προσευχομένου, ὡς παρίσταται ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τοῦ βιβλίου, ἐπὶ δὲ τοῦ Α. τοίχου τὴν τῆς Θεοτόκου, κρατούσης τὸ βρέφος Χριστὸν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, κάτωθεν δ' αὐτῆς τὴν λάρνακα (εἰκὼν ἐν σελ. 45) τῶν σεπτῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου, τὰ ὅποια ἐσύλησε μεθ' ὧν τῶν χρυσοβούλων τῆς Μονῆς ὁ δοῦξ τῆς Πελοποννήσου Βιλεαρδουῖνος (1218-1245), καὶ μετεκόμισεν εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν τότε Πάππαν (ὡς ἐλέχθη ἐν σελ 33). Ἀπὸ τῆς δεξιᾶς δὲ ἐκ πρασίνου μαρμάρου πλακὸς τῆς θυρίδος τῆς λάρνακος ταύτης, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς κάτωθεν αὐτῆς ὁμοίας πολλάκις μέχρι τῆς σήμερον, ὡς λέγουσιν οἱ Μοναχοί, ἐκβλύζει μύρον ἐν εἶδη ἰδρώτος, ὅπερ καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Κρέμος, ὡς λέγει, εἶδε, δὲν ἡδυνήθη δ' ὅμως ὀρθολογικῶς νὰ ἐξηγήσῃ, καὶ ὅπερ οἱ προσκυνηταὶ συλλέγουσιν μετ' εὐσεβείας. Ἐγὼ δὲ τοιοῦτόν τι ἀτυχῶς δὲν ἔχω ἴδῃ μέχρι σήμερον.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Ν. κλίτους καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου αὐτοῦ καθορῶμεν πάλιν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ κρατούσης τὸ βρέφος Χριστὸν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, ὅπως ἡ κηρομασιχόπλαστος εἰκὼν τῆς Θεοτόκου τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Παραλείποντες δὲ τὰς λοιπὰς διὰ ψηφίδων εἰκόνας, περιγράφομεν τὸ τέμπλον καὶ τὰς κινητὰς τοῦ

ναοῦ εἰκόνας, τὰς θεὰς ἀξίας.

Δύο ἐκ λευκοῦ μαρμάρου λεπτοὶ κίονες μετὰ κιονοκράνων καὶ μία ἐξ ὁμοίου μαρμάρου ἐπ' αὐτῶν ἐπιστήλιος δοκὸς ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον μετὰ πολυδαϊδάλων γλυφῶν, ὧν αἱ ἔγγλυφοι φέρουσιν εἰσέτι ἀνεξίτηλα λείψανα χρωμάτων, διαιροῦσι τὸ μεσαῖον ἐκ τῶν 8 τόξων τοῦ ναοῦ εἰς τρία ἴσα χάσματα, ὧν τὸ μὲν μέσον ἀποτελεῖ τὴν Ὁραίαν Πύλιν τοῦ τέμπλου, τὰ δ' ἐκατέρωθεν δύο χάσματα καλύπτονται ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ μέσου ὕψους ὑπὸ τῶν τεραστίων κρεμαμένων εἰκόνων τοῦ τέμπλου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου, κρατούσης τὸν Χριστὸν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἀπὸ δὲ τοῦ μέσου ὕψους μέχρι τῆς βάσεως αὐτῶν ὑπὸ στηθαίων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἀναγλύφων σταυρῶν καὶ πλοχμῶν λαβιρυνθῶδων.

Διὰ τῆς Ὁραίας Πύλης εἰσερχόμεθα εἰς τὸ Ἱερόν, ὅπερ διὰ τοίχων μετὰ θυρῶν διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, πρὸς Ν τὸ Διακονικὸν καὶ πρὸς Β τὴν Ἀγίαν Πρόθεσιν καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ Ἀγία τῶν Ἀγίων, ὅπου εἶναι τὸ Σύνθρονον καὶ ἡ Ἀγία Τράπεζα, ἐν τῷ μέσῳ δὲ τούτων καὶ ὀπισθεν τῆς Ἀγίας Τραπέζης ὑψοῦται εἰς φυσικὸν μέγεθος ὁ ἐσταυρωμένος, ἔργον θεὰς ἄξιον τοῦ ζωγράφου Ἀλεξάνδρου Χαλκιοπούλου. Ὁ διαπρέπων οὗτος κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος 19ου αἰῶνος ἀριστόχειρ ἀγιογράφος ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ Δημητρίου Βυζαντίου, τοῦ καὶ ποιητοῦ τῆς Βαβυλωνίας, καὶ τοῦ Κ. Φανέλλῃ τὴν τριάδα τῶν ζωγράφων τῆς χέρσου Ἑλλάδος, οἵτινες ἐσπούδασαν νὰ συνδυάσωσι τὴν Ἱταλικὴν τῆς Ἀναγεννήσεως ἀγιογραφικὴν τεχνοτροπίαν μετὰ τῆς Βυζαντινῆς τοιαύτης, εἰς ἣν πλείοτερον κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην ἐπέτυχεν ὁ Φανέλλης, ἐν ᾧ ὁ Χαλκιοπούλος οὗτος ἴσταται ἐγγύτερον εἰς τὴν Ἰταλίζουσαν τοιαύτην. Σύγχρονοι τούτοις καὶ ὅμοιοι τὴν σπουδὴν ἤσαν ὁ Βαυαρὸς Θιέρσος, οὗ ἔργα εἶναι ἡ ἀγιογραφία τοῦ ἐν Ἀθήναις Ῥωσικοῦ Ναοῦ, καὶ ὁ Γερμανὸς Σάϊτς, οὗ ἔργα εἶναι τὰ

Γληπτόν μαρμάρινον διάθυρον τοῦ τρούλλου τοῦ Ναοῦ
τῆς Παναγίας.

Δεσποτικά της Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, τὰ τελειότερα ἀριστουργήματα κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην τῆς συνδευασμένης Βυζαντινῆς καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἁγιογραφίας, πρὸς μίμησιν τῆς ὁποίας, ὡς τῆς μόνης καθ' ἡμᾶς ὁρθῆς, πρέπει νὰ τείνωσιν οἱ ἁγιογράφοι.

Πρὸ τῆς Ἀγίας Τραπέζης δὲ καὶ χαμαὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου παρίσταται διὰ πολυχρώμων λίθων διὰ κόλλας ἀρρήκτως συγκεκολλημένων (opus Alexandrinum) εἰς κυκλικὸν σχῆμα λαβυρινθῶδες μετὰ καμπύλων γραμμῶν, πλοχμῶν καὶ δεσμῶν, ἀδιοράτου ἀρχῆς καὶ τέλους, πλείστης θεᾶς ἄξιον.

Αἱ δὲ τοῦ τέμπλου, ὡς προείπομεν, τεράστια εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου εἶναι εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος καὶ ἡμίτομοι, μπουστο, ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν δ' αὐτῶν τοίχων τοῦ τέμπλου, κρέματα πρὸς Ν μὲν ἢ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου, πρὸς Β δὲ ἢ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, μεθ' ὁλοκλήρων τῶν σωμάτων καὶ εἰς ὀλίγῳ μικρότερον τοῦ φυσικοῦ μέγεθος. Κάτωθεν δὲ τῶν τεσσάρων τούτων εἰκόνων τοῦ τέμπλου ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν, «Χεῖρ Μιχαὴλ τοῦ Δαμασκηνοῦ».

Οὗτος ἦτο ὁ διασημότερος ζωγράφος τοῦ τελευταίου ἡμίσους τοῦ 16ου αἰῶνος, ἐκ Κρήτης καταγόμενος καὶ ἐκ τῆς Κρητικῆς σχολῆς προερχόμενος, ἔγκριτος δ' ἐκπρόσωπος τῆς συντηρητικῆς μεταβυζαντινῆς σχολῆς, καὶ τέλος ὁ διδάσκαλος τοῦ μεγίστου καὶ ἀφθάστου ζωγράφου τῶν αἰώνων Δομενίκου Θεοτοκοπούλου, τοῦ Κρητός, τοῦ ἁλλως Γκρέκο λεγομένου.

Τῶν εἰκόνων αὐτοῦ τούτων ἐνταῦθα πλείστου λόγου ἀξία θεᾶς εἶναι ἢ τῆς Θεοτόκου, ἐν ᾗ παρίσταται ὁ Χριστὸς βασταζόμενος ὑπὸ τῆς Θεοτόκου εἰς ἡλικίαν 3 ἐτῶν ὀπτασιαζόμενος δὲ καὶ ἐκπλήκτως καὶ τεταραγμένως στρέφων τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ βλέμματα πρὸς τὸν ὀπισθεν καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ ἐρχόμενον ἄγγελον Γαβριήλ, ὅστις τῷ προσφέρει ἓνα μακρὸν σταυρόν, καὶ ὅστις οἶονεὶ λέγει

πρὸς αὐτὸν «Ίδου ὁ σταυρὸς οὗτος Σὲ ἀναμένει, Χριστέ, ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνθρώπων, ὧν τὴν σάρκα ἔλαβες». Τούτου δ' ἕνεκα ὁ μὲν Χριστὸς εἶναι τεταραγμένος, ἡ δὲ Θεοτόκος, ὁπισθεν καὶ ἄνωθεν τῆς ὁποίας ἔρχεται ἕτερος "Ἀγγελος, ὁ Μιχαήλ, φέρων δύο κοντοὺς μετὰ λόγχης καὶ σπόγγου, παρίσταται σύννους καὶ περίλυπος μετὰ μεγαλείου ἀπεριγράπτου, ἅτε προγνωρίζουσα ἀπὸ τῆς προφητείας τῆς προφήτιδος "Αννης κατὰ τὴν Ὑπαπαντὴν τὴν ὀδυνηρὰν πληγὴν τῆς καρδίας, ἣν ὡς ῥομφαία θὰ διέλθῃ καὶ διασχίσῃ τὸ γεγονός τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ μονογενοῦς Αὐτῆς υἱοῦ. Εἶχον δὲ γράψῃ ταῦτα, ὅτε μετὰ τινας ἡμέρας ὁ σοφὸς καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας φίλος κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδος μοι ἔδωκε τὰς ἐξῆς συμπληρωματικὰς πληροφορίας, ὅτι δηλ. τὸ πρωτότυπον τῆς εἰκόνος ταύτης λεγομένης «Θεοτόκου τοῦ Πάθους» ἐθεωρεῖτο μέχρι τινός, ὅτι ἦτο ἔργον ἑνὸς βυζαντινοῦ ζωγράφου τοῦ 15ου αἰῶνος Ῥίτζου ἢ Ῥίκου λεγομένου, ἀλλ' ἀνεκαλύφθη εἰκὼν τοῦ αὐτοῦ τύπου παλαιότερα τοῦ Ῥίτζου, ἥτοι τοῦ 14ου αἰῶνος, ἥτις καὶ αὕτη εἶναι βυζαντινοῦ ζωγράφου, νῦν δ' ἀπόκειται ἐν Σερβίᾳ. Τοῦ αὐτοῦ δὲ τύπου εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ὑπάρχει τὴν σήμερον τοιχογραφημένη ἐν τῷ Νάρθηκι τοῦ ἐν Καστορίᾳ Βυζαντινοῦ Ναοῦ τῆς Θεοτόκου τῆς Κουμπελίτισσας τοῦ 16ου αἰῶνος. Τρίτον δὲ χρονολογικῶς ἀντίγραφον εἶναι ἡ ἡμετέρα τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Θεοτόκος. Πολλὰ δὲ ἄλλα ἀντίγραφα τῆς εἰκόνος ταύτης φέρουσι τὸ ἐξῆς τετράστιχον ἱαμβικὸν τρίμετρον μετὰ πολλῶν περὶ τὴν προσωδίαν τῶν ἱαμβικῶν ποδῶν μετρικῶν σφαλμάτων, ὅπερ εἶχε τὴν καλωσύνην ὁ κ. Ὁρλάνδος νὰ μοῦ δώσῃ, καὶ ὅπερ ἡ ἡμετέρα εἰκὼν δὲν ἀναγράφει :

«Ὁ πρὶν τὸ Χαῖρε τῇ Παρθένῳ μηνύσας
τὰ σύμβολα νῦν τοῦ Πάθους προδεικνύει·
Χριστὸς δὲ θνητὴν σάρκα ἐνδεδυμένος,
πότμον δεδοικώς, δειλιῖ, ταῦτα βλέπων».

Ἄλλαι δὲ φορηταὶ νεώτεραι εἰκόνες θεάς ἄξια εἶναι τοῦ προρρηθέντος Χαλκιοπούλου αἱ ἐξῆς: «*ἡ πῶσις τῶν Δαιμόνων*», «*οἱ δύο Ἀρχάγγελοι, Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ*», «*ἡ Κοίμησις τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ*», ἄνωθεν τῆς Λάρνακος αὐτοῦ, καὶ ἡ «*Κοίμησις τῆς Θεοτόκου*» ἐν τῷ τέμπλῳ τοῦ ἐτέρου Ναοῦ, τοῦ τῆς Θεοτόκου, ὡραία μὲν εἰκὼν ἐν πᾶσιν, ἀλλὰ πάρα πολὺ ἱταλίζουσα, ἀφ' οὗ ὁ Χριστὸς ἐν αὐτῇ παρίσταται, δεχόμενος ἐν ἀγκάλαις τὴν ψυχὴν τῆς Μητρός του Θεοτόκου καὶ ἔχων ὀφθαλμοὺς μὲν γαλανοὺς, πώγωνα δὲ ξανθόν, ὡς ἐάν ᾗτο Ἕλληνας ἢ Γερμανός!

Ἐκ τοῦ κυρίως δὲ ναοῦ ἐξερχόμενοι, ἰστάμεθα ἐν τῷ προρρηθέντι Νάρθηκι. Καὶ τούτου οἱ τοῖχοι εἶναι ὀρθομαρμαρεπένδυτοι, τὰ δὲ μωσαϊκὰ καταφανῶς τελειότερα τῶν τοῦ κυρίως Ναοῦ, διότι φαίνεται ὅτι ταῦτα τοῦ Νάρθηκος ὡς καὶ ἡ Πλατυτέρα, ἡ Πεντηκοστὴ καὶ ἡ Βάπτισις καὶ εἴ τινα ἄλλα τοῦ κυρίως Ναοῦ εἶναι ἔργα τοῦ ἀρχιτεχνίτου, ὡς μοὶ εἶπεν ὁ ἀριστόχειρ ζωγράφος Θ. Λαζαρή. φίλος συμπολίτης μου, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐμπείρων καὶ δεξιotechνῶν. Καὶ ἄνωθεν μὲν τῆς εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἰσαγωγούσης μεγαλοπρεποῦς θύρας ἐπὶ τοῦ τοίχου καθορῶμεν εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος καὶ ἡμίτομον (μποῦστο) τὸν Χριστὸν μεγαλοπρεποῦς καὶ γλυκυτάτης ἐκφράσεως, δεικνύοντα διὰ τῆς δεξιᾶς εἰς τὸ ἀνοικτὸν διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατούμενον Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ ἀναγράφεται ἡ ῥῆσις «Ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου...». Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο εἶναι πανομοιότατον πρὸς τὸ ἥδη ἐν τῇ ἐπισκευαζομένῃ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ ἐσχάτως ἀποκαλυφθέν. Ἔχει δ' ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ Χριστοῦ τοιαύτην ὑπέροχον ἀναλογίαν, ὡς μοὶ ἔλεγεν ὁ ὡς ἄνω κ. Λαζαρῆς, ὥστε ἐάν κλεισθῇ ἡ κάτωθεν αὐτῆς θύρα καὶ συνεχισθῇ πρὸς τὰ κάτω ὁλόσωμος ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, οἱ πόδες αὐτοῦ θὰ φθάσωσι καὶ θὰ πατώσιν ἀναλογικώτατα ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας (εἰκ. ἐν σελ. 25).

Ἐν δεξιᾷ δὲ τῷ ὀρῶντι καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὕψους πα-

Κουφικά γράμματα της έξωτερικῆς ὀψεως τῶν τοίχων
τοῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας.

ρίσταται ἡ ἐκ τοῦ ζοφώδους Ἄδου Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ εἰς φυσικὸν μέγεθος (εἰκὼν ἐν σελ. 35) ὅστις διὰ τῆς δεξιᾶς μὲν κρατεῖ Σταυρόν, διὰ τῆς ἀριστερᾶς δὲ ἀνιστᾷ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐὰν ὀρθίους καὶ ἡμιχώστους ἐν τῷ κοινῷ τάφῳ των, οὗ ἡ μία πλευρὰ εἶναι τὸ πλινθίον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ εἶναι τὰ 4 ἰῶτα μετὰ τῶν σταυρῶν καὶ τοῦ κύκλου, οὗς ἐν σελ. 28 περιεγράψαμεν καὶ ἄτινα ἡρμηνεύθησαν ὡς 1111, ὡς προείπομεν ἐκεῖ. Ἐν ἀριστερᾷ δὲ παρίσταται ἡ Σταύρωσις τοῦ Χριστοῦ εἰς φυσικὸν σχεδὸν μέγεθος, καὶ ἐκατέρωθεν καὶ ὑπὸ τὰς κεραίαις τοῦ σταυροῦ ἴστανται θρηνοῦντες ἐν καταφανεῖ μὲν, ἀλλὰ μεγαλειώδει πόνῳ ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰωάννης. Ἐν δὲ τῇ κορυφῇ τοῦ Β τοίχου τοῦ Νάρθηκος παρίσταται ὁ Νιπτήρ τοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ τοῦ Μ. ἡ ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ψηφιδωταὶ εἰκόνες ἐν τῇ ὀροφῇ καὶ τῷ Δ. τοίχῳ.

Οἱ τοῖχοι δὲ τοῦ ἡμιὑπογείου Ναοῦ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας φέρουσι πολλὰς καὶ καλὰς διὰ χρωμάτων εἰκόνας ἀνηκούσας τὰς πλείστας εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, περὶ ὧν ὁ προρρηθεὶς κ. Γ. Σωτηρίου ἔχει ἐκδώσει πραγματεῖαν Γαλλιστὶ ἐν ἔτει 1932.

Ἐχει δ' ἐν τέλει ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ αὐτῆς πολλὰς ἀργυροτεύκτους καὶ πολυτίμους λειψανοθήκας, περιεχούσας διάφορα ἱερὰ λείψανα πολλῶν Ἀγίων, πολλοὺς δὲ καὶ διαφόρων μεγεθῶν Σταυροὺς μετὰ βάσεων, στελεχῶν καὶ περιβλημάτων ἀργυροτεύκτων καὶ πολυτίμων, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια, τὴν Μίτραν, τὴν Ποιμαντορικὴν ράβδον καὶ ἓν μικρὸν ἀργυροπερίβλητον καὶ ἐπίχρυσον Εὐαγγέλιον τοῦ Ἡσαΐου, Ἐπισκόπου Σαλώνων καὶ Ἡρώος μετὰ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου τῆς Ἀλαμάνας καὶ τῆς Χαλκωμάτας, καὶ πρώην Μοναχοῦ τῆς Μονῆς. Περιῆλθον δὲ τὰ κειμήλια ταῦτα εἰς τὴν Μονὴν ἐξ ἀφιερώσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως Συμβούλου τῆς Μονῆς Θεοδοσίου, Ἀδελφοῦ καὶ κληρονόμου τοῦ Ἡσαΐου.

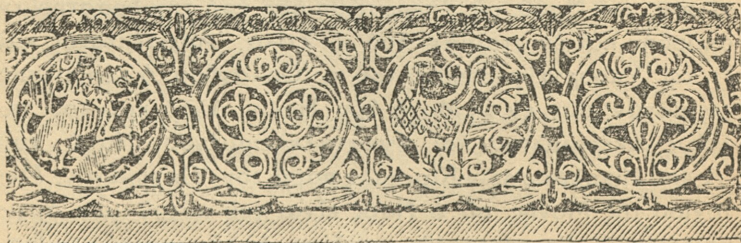
ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ περίπυστος Βυζαντινὸς Ναὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἱστορικῶς, ἀρχιτεκτονικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς ἐν περιληπτικῇ καὶ κατὰ τὰ καίρια περιγραφῇ. Ἀπὸ ἀπόψεως δὲ συντηρήσεως, ἐπισκευῆς καὶ συγκοινωνίας οὗτος ἦτο τελείως ἐγκαταλελειμμένος ὑπὸ τῶν μέχρι πρό τιнос κοινοβουλευτικῶν κυβερνήσεων, οὗ ἕνεκα διερρέετο ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἢ σχεδὸν ἡμικεράμωτος στέγη τοῦ τρούλλου καὶ ὅλου τοῦ Ναοῦ, τὰ δὲ ψηφιδωτὰ ὑπὸ τούτων ἀπεκολλῶντο ἀπὸ τῶν θόλων καὶ ἔπιπτον, καὶ γενικῶς ἠπείλει τὸν Ναὸν τελεία πτῶσις καὶ κατερείπωσις.

Ἄλλ' ἀπὸ δύο ἐτῶν τῷ ταῖς πρεσβείαις τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ φωτισμῷ τοῦ Θεοῦ ὁ πολυμερὴς καὶ ἀκαταπόνητος Διευθυντὴς τῆς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ σοφὸς καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ Ἀκαδημεικὸς κ. Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος εἰσηγήθη τὴν ἄμεσον ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ καὶ πρὸς τὸν πρόην καὶ πρὸς τὸν νῦν Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας, οἵτινες ἀμφοτέρωι προθύμως καὶ ἐθνευλογήτως ἐνέκριναν πίστῳσιν ἐκ τριακοσίων χιλιάδων δραχμῶν ἐτησίως, ἀνθ' ὧν ἤρξατο ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἡ στερέωσις τοῦ Ναοῦ, οὗ ἐπερατώθη ἤδη ὑπὸ τὴν δραστηρίαν σπουδὴν καὶ ἐπιστάσιαν τοῦ κ. Στίκα, Ἀρχιτέκτονος καὶ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ βοηθοῦ τοῦ κ. Ὁρλάνδου, ἡ κεράμωσις οὐ μόνον τῶν ἐν τῇ Μονῇ δύο Ναῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ τελείως ἀκεραμώτου καὶ ἐγκαταλελειμμένου Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Καμπιῶν παρὰ τὸν Ὁρχομενόν, Μετοχίου τῆς Μονῆς, οὗ ὁ Ναὸς εἶναι τοῦ αὐτοῦ μὲν ἀρχιτεκτονικοῦ, ὡς προερρέθη, σχεδίου, ἀλλὰ μικροτέρων δια-

στάσεων, συνεχίζεται δὲ καὶ ἡ λοιπὴ ἐπισκευὴ καὶ στερέωσις ἀμφοτέρων τῶν Ναῶν. Ἐντὸς δὲ τοῦ μεγάλου Ναοῦ καθαρίζονται ἤδη, στερεοῦνται καὶ συμπληροῦνται ἀριστοτεχνικῶς καὶ ὅσον ἐπιτρέπεται τὰ ἐκθαμβωτικὰ τῶν θόλων καὶ τόξων μωσαϊκὰ ὑπὸ τῆς Δεσποινίδος Βοΐλα καὶ ἄλλων ψηφιδογράφων καὶ μουσειωτῶν καλλιτεχνῶν.

Ὑπὸ τοιούτους δι' οἰωνοὺς καὶ ὄρους ἀρξαμένης τῆς ἐργασίας πρὸς ἐπισκευὴν καὶ στερέωσιν τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ καὶ συνεχιζομένης ταύτης κατ' ἔτος, ὑφ' ὃ σύστημα καθώρισε καὶ κατήρξατο ἡ Πατριδοσώτειρα Κυβέρνησις τοῦ Μεταξᾶ, ὥστε ὅλα τὰ κεκλεισμένα καὶ τετειχισμένα παράθυρα τοῦ Ναοῦ νὰ ἀνοιχθῶσι καὶ δι' ὁμοίων τοῖς παλαιοῖς τοῦ Ναοῦ πλαισίων μεθ' ὑελοπινάκων νὰ ἐφοδιασθῶσι καὶ νὰ στερεωθῶσιν ἐνιαχοῦ τὰ μάρμαρα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ πάντα νὰ καθαρισθῶσιν, ὥστε νὰ καταφανῶσι τὰ χρώματα αὐτῶν καὶ νὰ συνθεδῇ τέλος ἡ Μονὴ διὰ τῆς ὥς προερρήθη ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ τῶν 11 χιλιομέτρων μετὰ τῆς τοιαύτης τοῦ Διστόμου καὶ τῶν Δελφῶν τούτων πάντων, λέγω, γενομένων καί, ὥς ἀκραδάντως πιστεύω καὶ ἐλπίζω, ἐν βραχεῖ, θὰ ἀποδοθῇ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους εἰς τὴν διεθνή καὶ παγκόσμιον φιλόρχειον καὶ φιλοβυζαντινὴν ἐπιστήμην ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλειώσει αὐτοῦ ἐμφανίσει καὶ ὁ Ναὸς τοῦ Ὅσιου Λουκᾶ, ἡ μικρὰ αὕτη Ἀγία Σοφία, ὅπως συγχρόνως καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Τουργικοῦ Κράτους ἐπισκευαζόμενος Ναὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης Ἀγίας Σοφίας. Γένοιτο!

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΑΧΜΩΝ 80
ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

ΒΙΒΛΙΟ
ΤΕΛΛΟΝ
ΙΔΡΥΜΑ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΩΡΕΑ